

Waterverontreiniging

Helaas moet worden geconstateerd dat onze maatschappij onvoldoende aandacht schenkt aan de milieuverontreiniging. De beklemtoning van de ernst der milieuverontreiniging laten we over aan actiegroepen. We komen in feite niet veel verder dan het houden van congressen en het geven van studie-opdrachten en als de studie is voltooid, wordt slechts gewezen op de grote betekenis ervan voor de verbetering van het inzicht in de gevolgen van concrete beleidsmaatregelen. Deze laatste zinsnede wordt ook gebruikt in de memorie van toelichting bij de begroting van Economische Zaken voor 1973. Als extra luxe en als bewijs van bezorgdheid kreeg het milieuvraagstuk in deze memorie van toelichting een eigen paragraaf en een eigen bijlage (samengesteld door het Centraal Planbureau) over de *Economische gevolgen van de bestrijding van waterverontreiniging met afbreekbaar organisch materiaal*.

Een statistische basis van deze bijlage, gemaakt door de afdeling Leefmilieu van het CBS, verscheen juli jl.¹⁾ In de CBS-studie, die onder leiding van Drs. R. Hueting tot stand kwam, wordt een begin gemaakt met een kwantificering van de emissies per bedrijfstak van afbreekbare organische stoffen op het oppervlaktewater en de belasting van het oppervlaktewater met eutrofiërende stoffen, alsmede met een raming van de geldbedragen die nodig zouden zijn voor de eliminatie van de emissies.

In de studie wordt voorgerekend dat eliminatie van de emissies van afbreekbare organische stoffen een investering vergt van f. 7,6 mrd. tot f. 10 mrd. in prijzen van 1970. Dit betekent een jaarlijkse last van f. 1 mrd. tot f. 1,35 mrd. De raming van de belasting van het oppervlaktewater met eutrofiërende stoffen werd beperkt tot fosforverbindingen. Het CBS heeft met deze studie nuttig werk verricht, dat navolging verdient, zowel op het gebied van perfectionering als op dat van uit te voeren beleidsmaatregelen.

Zoals hiervóór reeds is vermeld, maakte het CPB o.a. gebruik van het CBS-rapport bij zijn studie over de *Economische gevolgen van de bestrijding van waterverontreiniging met afbreekbaar organisch materiaal*. In feite heeft het CPB een input-output-model gemaakt met vijf sectoren (landbouw, nijverheid, bouwnijverheid, diensten en een milieusector). Met behulp van dit model, waarvan de coëfficiënten ontleend zijn aan andere bij het CPB in gebruik zijnde modellen, wordt getracht een vergelijking te treffen tussen de situatie van „vuile” groei en die van „schone” groei, voor zover vuile groei slaat op de verontreiniging met afbreekbare organische stoffen. De belangrijkste twee parameters in

het model zijn de normstelling (eliminatie van de waterverontreiniging) en de periode waarin de norm worden verwezenlijkt. Belangrijke veronderstellingen zijn m.i.: het beginsel, dat de vervuiler betaalt, en dat prijsstijgingen ten gevolge van anti-vervuilingsactiviteiten niet in de loonindexering zijn opgenomen.

Het CPB berekent een zestal varianten. In de eerste plaats worden de gevolgen bepaald van een beleidsprogramma, gericht op de bestrijding van waterverontreiniging indien de milieu-investeringen worden gefinancierd via de kapitaalmarkt bij een programmaperiode van 10 en 5 jaar, terwijl voor het geval de periode 10 jaar is ook een variant wordt berekend bij een in het buitenland gevoerd milieubeleid. In de tweede plaats worden de gevolgen van een dergelijk beleidsprogramma nagegaan indien de milieu-investeringen uit heffingen op ongezuiverde lozingen worden gefinancierd bij programmaperioden van 5, 10 en 15 jaar.

Uit alle varianten blijkt dat rekening moet worden gehouden met een produktieverlies in alle nu bestaande bedrijfstakken, behalve in de bouwnijverheid, die door de milieusector wordt gestimuleerd. De gehele economische bedrijvigheid neemt dan ook iets in groei af. Deze afname is het grootst bij de kortste en het kleinst bij de langste programmaperiode, terwijl een in het buitenland gevoerd milieubeleid de cijfers duidelijk verbetert.

Hoewel de exercities van het CPB nog niet volledig zijn, mag wel worden geconcludeerd dat de gevolgen van een actief milieubeleid niet onoverkomelijk zijn. Gedurende een programmaperiode van 10 jaar bedraagt het produktieverlies slechts ca. 4,5% (incl. milieuactiviteiten 3,5%). Toch kan uitvoering van een dergelijk milieubeleid tot grote problemen leiden. Een intensivering van het milieubeleid kan immers niet los worden gezien van de huidige problematiek omtrent lonen, prijzen en bestedingen, terwijl zich bij verdere uitsplitsing van de bedrijfstakken vele knelpunten, w.o. bedrijfsluitingen, zullen voordoen.

De twee studies die hier werden aangehaald, verdienen een nadere studie, die op korte termijn dient te resulteren in concrete beleidsmaatregelen. Het ziet er echter niet naar uit dat Nederland voor dit laatste al rijp is.

L.H.

¹⁾ CBS, *Waterverontreiniging met afbreekbaar organisch en eutrofiërend materiaal*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1972, 119 blz., f. 14,50.

Inhoud

Waterverontreiniging	1005
<i>Prof. Dr. F. Rogiers:</i> Het Vlaamse economische onderzoek	1007
<i>Drs. M. B. Engwirda:</i> „Family-planning” in ontwikkelingslanden; de Nederlandse bijdrage ..	1008
<i>Prof. Dr. J. H. P. Paelinck en R. de Boer:</i> „Input-output”-analyse als hulpmiddel bij het beleid voor multi- produktondernemingen	1012
Mededelingen	1014
Ingezonden	
Leiden in last, door <i>Drs. D. van der Staaij</i> , met naschrift van <i>Drs. J. D. Hilferink</i>	1015
<i>Ir. C. L. J. van der Meer:</i> De mogelijkheden van indexering bij financiering van land- bouwbedrijven	1016
Geld- en kapitaalmarkt	
Miljoenennota en kapitaalmarkt, door <i>R. M. Vijn</i>	1021
Au courant	
Het Noorden en de Nota-Langman, door <i>A. F. van Zweeden</i>	1023
Boekbespreking	
Mr. Drs. C. J. M. Schuyt: Rechtssociologie, een terreinverkenning, door <i>Mej. Mr. M. G. van Westerop</i>	1024
Dr. A. Kunstman: Truncation of long-term decision models, door <i>Drs. H. N. Hoogendonk</i>	1026
Ontvangen publikaties	1028

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 72,80 per jaar. studenten f 46,80, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijksgdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f 2,00.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Postrekening no. 8408; bankrekening no. 25 50 56 877 bij Bank Mees & Hope NV te Rotterdam. Voor België: Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Het Vlaamse economische onderzoek

Het ontbreekt vandaag de dag niet aan thema's voor de economische commentatoren: de malaise bij de middenstanders, de voorbereidende besprekingen voor de onderhandeling van een interprofessioneel akkoord, de te houden algemene conferentie over de werkgelegenheidsvraagstukken, de (begrotings)-miljarden-nota, de prijzenpolitiek. En toch wordt verkozen de schijnwerper te richten op de Eerste Vereniging voor Economie-Dag voor het wetenschappelijk economisch onderzoek in Vlaanderen, die werd georganiseerd te Leuven op 29 september 1972.

Deze dag is ontstaan uit een constatacie-initiatief. Inderdaad toen het 10e Vlaams wetenschappelijk economisch congres vorig jaar te Brussel doorging, hadden enkele jongere economen uitgekapt met een „alternatief” congres. Zij waren van oordeel dat het wetenschappelijke karakter te weinig plaatsruimte kreeg toegewezen en dat de discussies in de talrijke bijgewoonde commissiezittingen onvoldoende aansluiting vertoonden met het in de universitaire centra doorgevoerde wetenschappelijke onderzoek. (Anderen meenden dat het politiek „engagement” van de congressen veel te wensen overliet). De raad van beheer van de Vereniging voor Economie was zich wel bewust van het feit dat veel verdienstelijk wetenschappelijk economisch onderzoek door de thematische congressen niet voldoende gevaloriseerd werd.

Ingaande op een suggestie van de centra Brussel en Leuven werd dan ook een VvE-Dag gepland, die in principe eveneens om de twee jaar zal worden ingericht. De bedoeling ervan is in feite tweeledig: eensdeels wordt beoogd aan het academische en wetenschappelijke personeel van de verschillende universitaire onderzoekcentra en andere studiediensten de gelegenheid te geven de resultaten van fundamenteel wetenschappelijk economisch onderzoek in het domein van de algemene en de toegepaste economie aan een beperkt en gespecialiseerd forum voor te stellen, anderdeels blijkt het gewenst de Vlaamse navorsers regelmatig bij elkaar te brengen om informatie uit te wisselen over het aan de gang zijnde onderzoekwerk.

In mei en juni was het organisatiecomité enigszins bezorgd: het aantal ingezonden rapporten was gering. Maar naarmate de eigenlijke Dag naderde, groeide het aantal „verslagen”, maar ook het aantal ingeschreven deelnemers. Het totaal aantal ingediende stukken bedroeg 39; het aantal deelnemers meer dan 200.

Men zag zich verplicht naast één plenaire zitting, driemaal drie sectievergaderingen in te richten (drie voor macro-economie, twee voor regionale economie en vervoerseconomie, twee voor bedrijfseconomie, één voor internationale economie en één voor sectorstudies). Dit kwantitatieve resultaat bewijst voldoende dat er een reële behoefte bestond aan een dergelijke VvE-Dag. Het is opmerkelijk dat:

- 5 verslagen gewijd waren aan empirische onderzoeken van de inmiddels klassiek geworden Phillips-curve (al dan niet aangepast en aangevuld) en het verband „loonhoogte - werkloosheid - inflatie” uittestten;
- slechts één rapport de eigenlijke monetaire sfeer behandelde.

Het kwalitatieve is uiteraard moeilijker te beoordelen, maar de indruk is toch dat de „sprong voorwaarts” van het economische onderzoek in Vlaanderen zeer groot is, vergeleken bij de stand van vóór een tiental jaren. Dit is verheugend, betekenisvol en hoopgevend.

Het blijkt niet mogelijk in te gaan op de behandelde rapporten, zodat het mij geschikter voorkomt even een mededeling te doen over de werkzaamheden in de plenaire zitting. Hierop werden, onder voorzitterschap van Prof. Dr. E. Vanbroekhoven, de resultaten van 1973 voorgesteld van de econometrische modellen die werden opgesteld door de professoren A. Barten, H. Glejser, Ch. van Herbruggen, P. van Rompuy en hun medewerkers. Allen hebben er de nadruk op gelegd dat het voorlopige resultaten waren, omwille van het feit dat de gegevens van de nationale rekeningen 1971 er niet in werden opgenomen en een raming moest worden gemaakt voor 1972. Alle resultaten wijzen op een te verwachten versnelling van de economische groei 1973, maar de intensiteit ligt nogal verschillend, en de verschillen zijn groter naarmate meer naar de componenten van het BNP of andere indicatoren, zoals loonstijging, werkloosheid, prijzen, wordt begrepen (zie de samenvattende tabel). Het is interessant deze gegevens te vergelijken met hetgeen thans bekend is van het Economisch budget 1973 van het ministerie van Economische Zaken (laatste kolom), dat niet wordt ge-

Prognose resultaten voor de Belgische economie in 1973

	Barten	Glejser-Grinwis	Van Herbruggen-Victor	Van Rompuy-De Corel	Economisch budget (MEZ)
BNP prijzen 1963	+7%	+4,4%	—	+6,5%	+4,5%
lopende prijzen 1973	+11%	+7,6%	+8,8%	(11,5%)	+9,5%
Vlaamse gewesten		(ca. 5%)		+6,7%	+9,3% prij-
Brussel		(4,5%)		+8,2%	+8,7% zen
Waalse gewesten		(3,2%)		+4,9%	+9,1% '73
Particulier verbruik prijzen 1963	+7%	+4,3%	—	—	+4,2%
lopende prijzen 1973	+10%	—	+7,4%	—	+9,0%
Investerings prijzen 1963	+8%	+5,4%	—	—	+7,5%
lopende prijzen 1973	+12%	—	+15,7%	VI. + 8,8% Br. 12,0% Wal. + 7,0%	—
Uitvoer-invoer	+20 mrd. F	+11,3 mrd. F	—7,5 mrd. F na corr. +13,7	+5 à 6%	+42 mrd.
Prijsstijging	+3,4%	+3,1%	+3,2%	(exogeen)	+4,8%
Loonvoet	+9,5%	—	—	+9,5 à 10,5%	+10,6%
Werkloosheid	94.000	76.400	—	62.000	- 85.000

„Family-planning” in ontwikkelingslanden

De Nederlandse bijdrage ¹⁾

DRS. M. B. ENGWIRDA*

Het wereldbevolkingsvraagstuk

„De wereldvrede is van dominerend belang voor de volkengemeenschap, en onze regeringen doen hun best om de vooruitzichten voor vrede in deze en volgende generaties te verbeteren. Maar er is een ander groot probleem, waardoor de wereld bedreigd wordt — een probleem, dat minder zichtbaar is, maar niet minder urgent. Dat is het probleem van ongeplande bevolkingsgroei” ²⁾).

Aldus luidt de aanhef van de verklaring van de Verenigde Naties over het wereldbevolkingsvraagstuk, welke door 30 staatshoofden en regeringsleiders (19 uit ontwikkelingslanden, 11 uit ontwikkelde landen waaronder oud-premier Zijlstra voor Nederland) is ondertekend en op 11 december 1967 werd uitgebracht. Het uitbrengen van die eerste officiële verklaring is gevolgd door de publikatie van talrijke studies en prognoses, die de dramatische gevolgen van een ongeremde wereldbevolkingsgroei verder hebben bevestigd. De bekendste van die studies zijn o.a. die van de Verenigde Naties, de Wereldbank, de Amerikaan Ehrlich en de Club van Rome.

De conclusies, welke uit deze studies t.a.v. het wereldbevolkingsvraagstuk kunnen worden getrokken zijn onder meer:

a. De wereldbevolking zal zich „bij ongewijzigd beleid” vrijwel verdubbelen van 3,6 mrd. mensen nu tot 6,7 mrd. in het jaar 2000 om verder door te groeien tot een stabilisatiepunt van 15,3 mrd. inwoners in het jaar 2125 ³⁾. Het is vrijwel uitgesloten dat de wereld een

bevolking van 15,3 mrd. mensen kan voeden en minimaal noodzakelijke ontplooiingskansen kan bieden, zeker indien daarbij wordt uitgegaan van het huidige welvaartsniveau in de ontwikkelde landen. Ter vergelijking: het model van de Club van Rome voor een leefbare wereld gaat uit van een wereldbevolking van maximaal 4 mrd. mensen ⁴⁾.

b. Momenteel sterven per jaar reeds 15 à 20 mln. mensen in de ontwikkelingslanden aan hongersnood. Bij voortzetting van de huidige groei van de wereldbevolking zal dit aantal eerder toe- dan afnemen ⁵⁾.

c. De voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties (FAO) schat, dat thans reeds meer dan 300 mln. kinderen in de ontwikkelingslanden als gevolg van ondervoeding een lichamelijke en vaak ook een

---

* De auteur is lid van de Tweede Kamer voor D '66.

¹⁾ Dit artikel werd geschreven als achtergrondinformatie in verband met de interpellatie, die ik op donderdag 22 juni jl. over dit onderwerp in de Tweede Kamer heb gehouden.

²⁾ *World leaders declaration on population*, december 1967, gepubliceerd door de Population Council, New York.

³⁾ *Population planning*, sector working paper, World Bank, maart 1972, Washington DC, blz. 11.

⁴⁾ Cfm. mededeling Prof. Böttcher, gedaan tijdens lezing voor de Haagse Kring van Economen, 1 februari 1972.

⁵⁾ Zie o.a. W. Woltz, *Zijn wij nou allemaal gek geworden*, 1972.

---

ruggesteund door één geformaliseerd model, maar door een aantal submodellen, die als een legpuzzel in elkaar moeten worden gestopt en door het raam van de rekeningen consistent worden gemaakt.

Op het eerste gezicht geven de modellen van Barten en Van Rompuy (dat regionaal is) een optimistische visie, wat groei en investeringen betreft, terwijl ze sterk uiteenlopen voor de werkloosheid; pessimistisch zijn de resultaten van Glejser, maar beter aansluitend bij het Economisch budget voor wat betreft BNP, verbruik, investeringen en werkloosheid. Het is typisch dat alle modelgegevens de prijsevolutie onderschatten (bij

Van Rompuy exogeen) en het meest in het oog springend is het saldo van de buitenlandse handel, waarvoor Van Herbruggen-Victor een negatief cijfer uit de bus halen (na correctie positief), maar alle modellen vermelden lagere cijfers dan de prognose van het ministerie van Economische Zaken. De aandacht wordt eveneens gevestigd op de regionale groei, die een verschillende beoordeling krijgt: in de officiële prognose ligt de Brusselsse groei lager dan het nationaal gemiddelde. (Andere commentaren leest men wel uit de tabel).

Wie zal hier „gelijk” krijgen? De confrontatie van de resultaten is op zichzelf belangrijk, maar de wens

mag worden uitgesproken dat de bouwers de verschillende vergelijkingen gezamenlijk aan een kritisch onderzoek zullen onderwerpen, niet zozeer om tot één enkel model te komen, maar veel meer om de noodzakelijke verbeteringen te kunnen aanbrengen; misschien mogen we een dergelijke aanpak verwachten voor de volgende VvE-Dag.

geestelijke achterstand hebben opgelopen. Hoe sneller de bevolkingstoename, hoe kleiner de kans is om deze ondervoeding op effectieve wijze te bestrijden ⁶⁾.

d. Het aantal werklozen en verborgen werklozen in de ontwikkelingslanden bedraagt volgens de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) nu reeds 25 % van de totale bevolking. Bij een voortzetting van de huidige bevolkingstoename zal dit werkloosheidscijfer in 1980 tot bijna 30 % zijn opgelopen ⁶⁾.

e. Het is eveneens vrijwel uitgesloten, dat bij de huidige ongelijkheid in groei van de bevolking in de rijke landen (1% per jaar) en die in arme landen (2,5% per jaar) de kloof tussen arme en rijke landen kleiner zou kunnen worden. Integendeel, er moet worden gevereerd dat bij voortzetting van ongewijzigd beleid die kloof niet alleen in absolute zin, maar ook relatief gezien verder zal worden vergroot waardoor de onevenwichtigheid in de wereld zal worden versterkt. Dit wordt geïllustreerd door onderzoeken, die hebben uitgewezen, dat in de ontwikkelingslanden tweederde van de totale jaarlijkse investeringen nodig zijn om het inkomen per hoofd van de bevolking op hetzelfde peil te houden, waarbij dan het resterende derde gedeelte kan worden gebruikt ter verhoging van de levensstandaard. In de ontwikkelde landen is slechts een vierde van de investeringen nodig om de gegroeide bevolking op het bestaande niveau te houden en kan drievierde worden gebruikt voor de verhoging van de levensstandaard ⁷⁾.

Bovenstaande conclusies vormen een duidelijke illustratie van de grote urgentie van het wereldbevolkingsvraagstuk. Uit de bij uitstek mondiale dimensie van het vraagstuk in kwestie en de daarmee nauw verwante problemen van voedselvoorziening, grondstoffenuitputting en milieuvervuiling, volgt impliciet dat het vinden van oplossingen tot de gezamenlijke verantwoordelijkheid van ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden dient te behoren.

Het feit dat hierna slechts zal worden ingegaan op de bevolkingspolitiek in de ontwikkelingslanden dient niet te worden misverstaan. Immers, afgezien van stad-staten als Hongkong en Singapore en eilanden als Barbados en Mauritius is Nederland zelf verreweg het dichtstbevolkte land ter wereld met een bevolkingsdichtheid, die 10 à 20 maal zo groot is als die van de meeste ontwikkelingslanden en nog altijd het 2- à 3-voudige bedraagt van in onze ogen overbevolkte ontwikkelingslanden als India en Pakistan ⁸⁾.

Aan de andere kant dient te worden bedacht dat de groei van de Nederlandse bevolking de laatste 10 jaar reeds een duidelijk dalende tendens vertoont, en gezakt is van ongeveer 1,2 % per jaar tot 0,9 % per jaar ⁹⁾. Er is bovendien in Nederland een toenemende bewustwording te constateren ten aanzien van het bevolkingsvraagstuk, o.a. tot uitdrukking komend in de instelling van een Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk op 22 maart jl.

Bevolkingspolitiek in de ontwikkelingslanden: de huidige situatie

Ook in de ontwikkelingslanden valt een snel toenemende bewustwording van de urgentie van het bevolkingsvraagstuk te constateren. Terwijl in 1960 niet meer dan 3 ontwikkelingslanden een officiële politiek voerden, gericht op afremming van de bevolkingsgroei, was dit aantal in 1971 reeds gegroeid tot 26 met meer dan

tweederde van de bevolking uit de ontwikkelingslanden, terwijl bovendien 24 andere ontwikkelingslanden met 12 % van de bevolking uit de derde wereld weliswaar nog géén officiële bevolkingspolitiek voerden, maar wel steun verleenden aan via particulier initiatief opgezette „family-planning”-programma's.

Opvallend zijn hierbij de duidelijke verschillen in houding ten aanzien van het voeren van een bevolkingspolitiek, welke tussen de verschillende regio's binnen de derde wereld vallen te constateren. In het relatief dichtbevolkte Azië is de houding van de betrokken regeringen het meest positief: 96 % van de bevolking van Oost-Azië en 86 % van de bevolking van de rest van Azië woont in landen die een officiële bevolkingspolitiek voeren. In Afrika woont 41% van de bevolking in landen die een officiële politiek voeren en 14 % in landen die steun verlenen aan particuliere „family-planning”-programma's. In Latijns-Amerika bedragen deze percentages 4, resp. 33 ¹⁰⁾, waarbij de negatieve houding van de Rooms-Katholieke Kerk ten opzichte van het voeren van een bevolkingspolitiek ongetwijfeld een overwegende rol speelt.

Echter, ondanks de zeer snelle evolutie, welke met uitzondering van Latijns-Amerika in het denken van de meeste ontwikkelingslanden reeds heeft plaats gevonden ten aanzien van de urgentie van het voeren van een bevolkingspolitiek, zijn de praktische moeilijkheden verbonden aan de realisatie van zo'n politiek nog bijzonder groot. Deze moeilijkheden betreffen ondermeer:

- a. het bestaan van culturele en religieuze bezwaren, ook in die gebieden waar nationale „family-planning”-programma's zijn opgezet;
- b. de moeilijkheid „family-planning” in te voeren in vaak wijd verspreide landelijke gebieden bij een laagontwikkelde en vaak ongeletterde bevolking;
- c. het ontbreken van de ideale anti-conceptie-techniek (aan de „pil” en „het spiraaltje” zijn een aantal praktische bezwaren verbonden);
- d. het ontbreken van voldoende medisch en onderwijskundig geschoold personeel om „family-planning”-programma's op te zetten en te begeleiden;
- e. het ontbreken van de nodige fondsen om de programma's te financieren ¹¹⁾.

Het zijn vooral deze praktische moeilijkheden, welke er de oorzaak van zijn dat de bestaande „family-planning”-programma's in 18 ontwikkelingslanden op zijn hoogst 10 % van de getrouwde vrouwen van 15-44 jaar in die landen weten te bereiken ¹²⁾.

Doelstellingen en daaraan verbonden kosten

De eerste gekwantificeerde doelstelling ten aanzien van het bevolkingsvraagstuk in de ontwikkelingslanden is te vinden in het rapport van de Committee for Development Planning (Commissie-Tinbergen), opgesteld

⁶⁾ Zie rede president McNamara voor de jaarvergadering van de Wereldbank, augustus/september 1971, Washington DC.

⁷⁾ *Population planning*, blz. 5.

⁸⁾ *Reports on Population/family planning*, Population Council, juni 1971, New York, blz. 5-15.

⁹⁾ *Demografie*, bulletin van het Nederlands interuniversitair demografisch instituut, april 1972, blz. 4.

¹⁰⁾ *Reports on Population/family planning*, blz. 4.

¹¹⁾ *Population planning*, blz. 21.

¹²⁾ *Population planning*, blz. 18.

in januari 1970 in verband met de voorbereiding van de internationale ontwikkelingsstrategie voor het Tweede Ontwikkelingsdecennium. Deze doelstelling doet een beroep „op ieder ontwikkelingsland dat onder een bevolkingsprobleem gebukt gaat doeltreffende maatregelen in te voeren, waaronder bijvoorbeeld — tegen het eind van het Decennium — de stichting van diensten voor „family-planning” die tenminste de helft der bevolking zullen bereiken”¹³⁾.

In de tekst van de internationale ontwikkelingsstrategie zelf wordt echter geen gekwantificeerde doelstelling gehanteerd. Wel wordt gesteld dat „de ontwikkelde landen, overeenkomstig hun nationale beleid op dit gebied op verzoek bijstand zullen verlenen door het verschaffen van de middelen voor gezinsplanning en verder onderzoek”¹⁴⁾.

De internationale bewustwording van de urgentie van het wereldbevolkingsvraagstuk is echter sinds 1970 opnieuw verder geïntensiveerd, hetgeen ertoe heeft geleid dat zeer recent, namelijk eind mei van dit jaar in de Economische en Sociale Raad (ECOSOC) van de Verenigde Naties een resolutie is aangenomen, waarin er bij alle lidstaten van de VN op wordt aangedrongen om „in overeenstemming met nationale bevolkingspolitiek en behoeften informatie inzake „family-planning” alsmede de voor „family-planning” noodzakelijke faciliteiten aan het einde van het Tweede Ontwikkelingsdecennium aan alle individuen ter beschikking te hebben gesteld”. Bovendien wordt in deze resolutie opnieuw een beroep gedaan op de ontwikkelde landen om op verzoek van de ontwikkelingslanden hulp te verlenen op het gebied van de bevolkingspolitiek. Deze resolutie werd in de ECOSOC aanvaard met 33 stemmen voor (waaronder Nederland), géén tegen en 15 onthoudingen (voornamelijk Latijns-Amerikaanse en Oosteuropese landen)¹⁵⁾.

Wanneer we deze doelstelling toetsen aan de realiteit van dit moment wordt echter onmiddellijk duidelijk hoe groot de kloof is tussen de verbaal voor 1980 onderschreven doelstelling en de huidige situatie. Immers, hoewel er nog grote onzekerheden bestaan in het schatten van de kosten, welke gemoeid zijn met het realiseren van de doelstelling uit de ECOSOC-resolutie, is in ieder geval wel duidelijk dat het om bedragen gaat die in de orde van grootte van het tienvoudige liggen van de thans uitgetrokken bedragen. Een zeer ruwe schatting van de thans voor „family-planning”-programma's in ontwikkelingslanden uitgetrokken bedragen komt neer op een orde van grootte van \$ 100 mln.¹⁶⁾ terwijl schattingen van het United Nations Fund for Population Activities (UNFPA) van de noodzakelijke bedragen om alle reproductieve leeftijdsgroepen in de ontwikkelingslanden, te bereiken met voorlichting en dienstverlening op het gebied van „family-planning” neerkomen op bedragen in de orde van grootte van \$ 1 à 3 mrd. per jaar¹⁷⁾.

Van de totale kosten van bestaande „family-planning”-programma's in de ontwikkelingslanden wordt een zeer aanzienlijk deel gedragen door de ontwikkelde landen. Gemiddeld ligt het percentage dat via buitenlandse hulpverlening wordt gefinancierd waarschijnlijk in de orde van grootte van 50 à 80. In het geval van India is het bijv. 38%, Pakistan 77% en Indonesië zelfs 92,5%¹⁸⁾.

De Nederlandse bijdrage

De Nederlandse bijdrage aan „family-planning”-programma's in ontwikkelingslanden vindt zijn oorsprong

in 1968, toen bilaterale hulpprojecten in Pakistan en Kenya werden opgezet. Het project in Pakistan betrof het verrichten van research ten aanzien van de motivatie van de landelijke bevolking inzake „family-planning” en steun bij de tenuitvoerlegging van het Pakistaanse „family-planning”-programma. Dit project werd voortijdig beëindigd in verband met het uitbreken van de burgeroorlog in Oost-Pakistan. Het project in Kenya omvat de training van lokaal personeel in het gebruik van voorbehoedsmiddelen en klinische research over de toepasbaarheid van „family-planning”-technieken en de oorzaken en behandeling van steriliteit. Dit project loopt nog, zij het dat door de regering stappen zijn ondernomen om het over te dragen aan de Wereldgezondheidsorganisatie om het op die manier te multilateraleren.

Naast deze bestaan nog twee andere Nederlandse bilaterale projecten, te weten in Tunesië en Indonesië. Het project in Tunesië omvat klinische research en training van lokaal personeel in Tunesië om het „family-planning”-programma van de Tunesische regering ten uitvoer te helpen brengen. Het project in Indonesië betreft een gift aan het National Training Center en een gift aan het National Family Planning Institute en twee Indonesische universiteiten voor sociaal en klinisch onderzoek.

Tijdens de behandeling van de ontwikkelingshulpbegroting voor het jaar 1972 in de Tweede Kamer is door minister Boertien aangekondigd, dat door Nederland „op goede gronden” gekozen was voor afbouw van de Nederlandse bilaterale steun aan „family-planning”-projecten in ontwikkelingslanden en voor uitsluitende kanalisering van de Nederlandse hulpverlening op dit gebied via internationale organisaties.

Als argumenten voor deze beleidsbeslissing noemde minister Boertien:

- a. dat de ernst en de complexiteit van het vraagstuk een gecoördineerde en wereldwijde benadering noodzakelijk maken en dat versnippering door zelfstandige donorinspanningen moet worden vermeden;
- b. dat veel ontwikkelingslanden bilaterale belangstelling van de kant van de geïndustrialiseerde landen met argwaan beschouwen en het liefst zeer spoedig beëindigd willen zien¹⁹⁾.

Door een meerderheid in de Kamer werd evenwel bij diezelfde begrotingsbehandeling een door mij ingediende motie aanvaard, waarin de regering onder meer gevraagd wordt aan de „family-planning”-projecten in de ontwikkelingslanden zowel langs bilaterale weg als langs multilaterale weg de grootst mogelijke steun te verlenen. Uit het antwoord van de regering op schriftelijke vragen

¹³⁾ Committee for Development Planning, report on the 6th session, 5-15 januari 1970, United Nations, New York.

¹⁴⁾ De internationale ontwikkelingsstrategie 1970-1980. Nederlandse tekst, *Deelgenoten in Ontwikkeling*, oktober 1971, blz. 26.

¹⁵⁾ Zie rapport 52ste zitting ECOSOC, mei/juni, 1972.

¹⁶⁾ Zie o.a. *Reports on Population/family planning*, blz. 44-46.

¹⁷⁾ *Population planning*, blz. 23, alsmede het antwoord van minister Boertien op door mij gestelde schriftelijke vragen (Aanhangsel tot het Verslag van de Handelingen der Tweede Kamer, zitting 1971-1972, blz. 849).

¹⁸⁾ *Population planning*, blz. 23.

¹⁹⁾ Handeling Tweede Kamer, zitting 1971-1972, 30 november 1971, blz. 1419.

mijnerzijds (Aanhangsel Handelingen, 1971-1972, blz. 2845) is echter gebleken dat, ondanks de Kameruitspraak, bestaande bilaterale projecten ter ondersteuning van „family-planning”-programma's door de regering zullen worden afgerond en nieuwe projecten niet meer zullen worden geëntameerd.

Bij de interpellatie, waarvoor deze nota oorspronkelijk bij wijze van achtergrondmateriaal is geschreven, is door mij gewezen op het onhoudbare karakter van deze eenzijdige beslissing, omdat zij rechtstreeks in strijd is met de waardering, zoals die door bijv. de regeringen van Tunesië en Kenya met betrekking tot de Nederlandse bilaterale projecten is geuit. Het duidelijkst bleek dit in Tunesië waar door de regering ter plaatse niet alleen werd verzocht om voortzetting van het bestaande project, maar om verdubbeling door het opzetten van een soortgelijk project in een andere streek in Tunesië. Op het streven van de Nederlandse regering naar een mogelijke multilateralisatie van dit project is door de Tunesische regering bovendien afwijzend gereageerd gezien de minder goede ervaringen, die men daar met multilaterale hulpverlening tot dusver heeft gehad. Hetzelfde deed zich voor in het geval van Kenya, welk land eveneens om continuering van het Nederlandse project had gevraagd; slechts na grote moeite kon worden bereikt dat Kenya toestemde in multilateralisatie.

Daarnaast is door de regering in het Tweede Meerjarenprogramma voor de Nederlandse hulpverlening (1972-1975) weliswaar een duidelijke verhoging voorzien van de Nederlandse bijdrage aan het VN-fonds voor Bevolkingsvraagstukken oplopend van f. 3,6 mln. in 1971 tot f. 18,5 mln. in 1975, maar daarbij dient het volgende te worden bedacht:

a. Tegenover deze stijging van de multilaterale bijdrage staat het wegvallen van de Nederlandse bilaterale projecten, waarvan de kosten ruim f. 6 mln. bedragen.

b. De in het Tweede Meerjarenprogramma uitgetrokken bedragen betekenen, ondanks de gesignaleerde stijging, een veel geringere prioriteit voor de steun aan „family-planning”-projecten dan in een aantal vergelijkbare ontwikkelde landen het geval is. Voor wat betreft Nederland bedraagt deze steun namelijk slechts 0,5 à 1,2% van het totale hulpverleningsbudget in de jaren 1971-1975. Ditzelfde percentage zal in de nabije toekomst voor een land als Noorwegen 10 gaan bedragen; voor Zweden bedraagt het nu reeds 10 van de bilaterale hulpverlening, alsmede een substantieel aandeel in de multilaterale hulpverlening; ook Denemarken is bezig zijn bijdrage in dezelfde richting uit te breiden, terwijl de Verenigde Staten momenteel 3% van hun totale hulpbudget voor dit doel bestemmen²⁰⁾.

c. De Nederlandse bijdrage, zoals weergegeven in het meerjarenprogramma, komt in de verste verte niet overeen met de doelstelling (in de ECOSOC-Resolutie) van beschikbaar stellen van informatie en dienstverlening op het gebied van „family-planning” aan alle individuen in die ontwikkelingslanden, die dat wensen, tegen het einde van het Tweede Ontwikkelingsdecennium (1980). Toch is deze resolutie mede door Nederland aanvaard.

Conclusies:

De door de Kamer aanvaarde motie om aan „family-planning”-projecten in ontwikkelingslanden zowel bilateraal als multilateraal de grootst mogelijke steun te verlenen, dient door de regering te worden uitgevoerd gezien:

a. de officiële politiek van een groot aantal ontwikkelingslanden, omvattend meer dan tweederde van de bevolking van de derde wereld, gericht op het afremmen van de bevolkingsgroei en de verzoeken van die landen om technische en financiële hulpverlening van de ontwikkelde landen, waaronder Nederland;

b. de voor de gehele wereld moreel onaantvaardbare gevolgen van de hoge bevolkingsgroei in de ontwikkelingslanden in termen van hongersnood, ondervoeding en toeneming van werkloosheid;

c. de vergroting van de kloof tussen arme en rijke landen, welke direct samenhangt met het huidige verschil in bevolkingsgroei tussen arme en rijke landen en daarmee de vergroting van de onevenwichtigheid in de wereld;

d. de mede door Nederland onderschreven VN-verklaring over het bevolkingsvraagstuk van december 1967 en de mede door Nederland aanvaarde ECOSOC-resolutie van mei jl. met de daarin vervatte doelstelling van beschikbaarstelling van informatie en dienstverlening op het gebied van „family-planning” tegen 1980 aan alle individuen in ontwikkelingslanden, die daartoe de wens te kennen hebben gegeven;

e. de relatief geringe prioriteit voor dit doel binnen het Nederlandse hulpprogramma in vergelijking met landen als Zweden, Noorwegen, Denemarken en de Verenigde Staten.

M. B. Engwirda

²⁰⁾ *Population planning*, blz. 75-76. Alsmede *Development Assistance efforts and policies, 1970 Review*, Parijs, december 1970, blz. 93-94.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

„Input-output“-analyse als hulpmiddel bij het beleid voor multi-produktondernemingen

PROF. DR. J. H. P. PAELINCK
R. DE BOER

Tot dusverre is het „input-output“-model hoofdzakelijk toegepast op de produktiestructuur van een land of regio. Het lijkt welhaast zeker dat het toepassingsterrein van deze methode in de komende jaren een belangrijke uitbreiding zal ondergaan, nu recentelijk bij enkele grote multi-produktondernemingen voor deze methode belangstelling is ontstaan. Alhoewel exacte informatie hieromtrent schaars is, kan worden gewezen op de ontwikkeling in de Verenigde Staten, waarbij twee research-instituten, de „Quantum Science Corporation“ te Californië en de „Samson Associates Inc.“ te New York, zich hebben verenigd in het zgn. MAPTEK-project (technologische matrix) en ten behoeve van de grote Amerikaanse multi-produktondernemingen op dit terrein onderzoek verrichten. Ook de Fiat-fabrieken in Turijn passen het „input-output“-model toe ter ondersteuning van hun besluitvorming ten aanzien van de korte en middellange termijn.

Via aangepaste „input-output“-tabellen kan van een multi-produktonderneming een nauwkeurige beschrijving worden gegeven van de produktiestructuur en de daarbij behorende monetaire stromen. De toepassing van de methode kan met name geschieden met betrekking tot de planning-problematiek op korte en op middellange termijn. Enkele voorbeelden mogen dit toelichten:

- Multi-produktondernemingen gebruiken in de verschillende productieprocessen produktiemiddelen (arbeid, machines, grondstoffen, energie enz) die in meer dan één productieproces zijn aan te wenden. Afhankelijk van de ontwikkeling van de relatieve prijzen van de produktiemiddelen, de afzetmogelijkheden op de diverse markten of externe beperkingen — bijvoorbeeld die voortvloeiende uit milieubescherming — kan tot substitutie van produktiemiddelen en/of productieprocessen worden overgegaan.
- „Optimum“-berekeningen kunnen worden uitgevoerd, die antwoord geven op de vraag op welke wijze op korte of op middellange termijn onder gegeven randvoorwaarden een bepaalde doelstellingsfunctie kan worden geoptimaliseerd, bijvoorbeeld minimalisatie van de hoeveelheid ingeschakelde produktiefactoren bij een gegeven omzet en rendement.
- De liquiditeitsbewaking kan expliciet in de analyse worden betrokken, bijvoorbeeld in de vorm van een randvoorwaarde.
- Deelresultaten, behorende bij de verschillende afdelingen van een multi-produktonderneming, kun-

nen met behulp van boekhoudkundige prijzen worden berekend, zodat de relatieve rentabiliteit van de betreffende afdelingen zichtbaar wordt.

- Lacunes in de bedrijfsstructuur, d.w.z. onderbrekingen in de keten van productieprocessen en onvolledige aanwending van bestaande processen, kunnen zichtbaar worden gemaakt.

Tot zover enige voorbeelden. In het navolgende zal in het kort worden ingegaan op de structuur en de werking van het model.

Het activiteitenmodel van een multi-produktonderneming

Ten einde zoveel mogelijk aansluiting te verkrijgen bij de organisatorische opzet van multi-produktondernemingen, waarbij veelal gelijksoortige productieprocessen per afdeling, divisie of departement zijn georganiseerd, wordt hier een onderscheid gemaakt tussen activiteiten en producten. Een activiteit omvat een productieproces en het aantal activiteiten binnen een onderneming correspondeert dan ook met het aantal afdelingen, divisies enz. Indien en voor zover per activiteit meer dan één produkt wordt voortgebracht, zal het aantal produkten groter zijn dan het aantal activiteiten.

Het activiteitenmodel kan nu worden opgezet zoals in figuur 1 is aangegeven. Hierbij worden, ter wille van de duidelijkheid, slechts drie activiteiten onderscheiden en zes produkten. In het model staat tabel C centraal. Deze geeft enerzijds aan (in de matrix linksonder) het interne verbruik van de voortgebrachte produkten in de onderscheidene activiteiten, anderzijds (in de matrix rechtsboven) het resultaat per activiteit, weergegeven in de voortgebrachte produkten. In het geval dat een onderneming vestigingen in verschillende regio's en/of landen heeft, kan deze tabel verder geografisch worden gestructureerd en mede dienstbaar worden gemaakt aan de oplossing van de transportproblematiek. In principe wordt de tabel in fysische eenheden opgesteld, hetgeen in feite overeenkomt met een magazijnboekhouding; voorraadvorming van produkten kan trouwens als een afzonderlijke activiteit worden opgevat. De weergave in fysische eenheden betekent dat de tabel nauw aansluit bij het technologische gebeuren binnen een onderneming.

Hetzelfde geldt voor de zgn. primaire produktiefactoren — weergegeven in tabel D —, waarin gewerkte uren, afschrijvingen enz. kunnen worden opgenomen.

FIGUUR 1

		TABEL A			TABEL B		TABEL C						
		ACTIVITEITEN			PRODUKTEN						LEVERINGEN AAN:		
		1	2	3	1	2	3	4	5	6	BINNENLAND	BUITENLAND	RIJTOTAAI
ACTIVITEITEN	1				30	50	-	-	-	-			80
	2				-	-							
	3				-	-							
PRODUKTEN	1	-	5	-							15	10	30
	2	-	-	20							25	5	50
	3	5											
	4	5											
	5	-											
	6	10											
PRIMAIRE PRODUKTIE-FACTOREN		40											
IMPORT BINNENLAND		5											
IMPORT BUITENLAND		5											
TOEGEVOEGDE WAARDE		10											
KOLOMTOTAAL		80			30	50							

Al naar gelang de gewenste graad van detaillering kan het aantal rijen van de tabel worden uitgebreid.

De import — weergegeven in de tabellen E en F — heeft betrekking op de *niet* in de onderneming voortgebrachte produkten die benodigd zijn bij de produktieprocessen. Een onderscheid kan — zoals hier is gedaan — worden gemaakt tussen in het binnen- en buitenland gekochte produkten. Iedere nadere geografische detaillering kan desgewenst worden aangebracht door uitbreiding van het aantal rijen van de betreffende tabel. Deze zgn. importtabellen zijn van evident belang, wanneer er een keuze bestaat tussen eigen fabrikaat en aangekochte grondstoffen of half-fabrikaten. De gevolgen van een bepaalde keuze voor de produktieprocessen binnen de onderneming kunnen hiermee duidelijk worden geanalyseerd.

De tabellen B en C sluiten nauw aan bij de markt-analytische sectie van het bedrijf. Immers deze geven weer de verkopen per produkt, hier geografisch gedifferentieerd naar binnen- en buitenland. Ook hier geldt weer dat iedere gewenste geografische detaillering kan worden aangebracht door uitbreiding van het

aantal kolommen. Ook kan een verdere detaillering worden gegeven met betrekking tot belangrijke determinanten van de vraag, zoals inkomens- en leeftijds-categorieën. Zoals het model nu is opgebouwd, geeft het de mogelijkheid de invloed na te gaan van de marktontwikkelingen op de verschillende produktie-niveaus binnen de onderneming. In de volgende paragraaf wordt hierop nader teruggekomen.

Alvorens hiertoe over te gaan, wordt het bovenstaande toegelicht met een cijfervoorbeeld. Hierbij wordt alleen activiteit 1 van figuur 1 betrokken, waarvan we vervolgens veronderstellen dat deze slechts de produkten 1 en 2 voortbrengt. De onderscheidene „inputs” in activiteit 1 zijn geregistreerd in de kolom en de resultaten hiervan in de rij van de activiteit. De wijze waarop de produkten 1 en 2 worden aangewend — voor eigen verbruik dan wel voor de verkoop in binnen- en/of buitenland — is aangegeven in de rij van het betreffende produkt. Het is duidelijk dat voor iedere activiteit op deze wijze de „inputs”, de resultaten en de verdeling daarvan over intern verbruik en verkoop kunnen worden geregistreerd.

Geïnduceerde activiteitsniveaus

De waargenomen produktiestructuur van een onderneming voor een bepaald jaar stelt een realisatie voor, geselecteerd uit een groot aantal mogelijke strategieën. Dit betekent dat andere produktiemogelijkheden bestaan. Zo kan substitutie plaatsvinden van een aangekochte grondstof of halffabrikaat door een zelf geproduceerd produkt. Zo kan ook een technisch proces door een ander worden vervangen, namelijk wanneer het gaat om „input“-substitutie: eenzelfde produkt kan met verschillende „inputs“ worden gefabriceerd. Ook een markt van eindprodukten kan worden vervangen door een andere. De consequenties van al deze alternatieven kunnen via het model worden berekend, en wel zo dat de effecten op alle afdelingen daarbij worden betrokken.

Financiële resultaten

Met het hierboven gepresenteerde verfijnde boekhoudsysteem kunnen financiële resultaten worden verkregen door de, in fysieke eenheden uitgedrukte, tabel via een adequaat prijssysteem in monetaire stromen uit te drukken. Hierbij is het onderscheid tussen externe prijzen (geldig op de verschillende markten van een onderneming) en interne (of boekhoudkundige) prijzen essentieel. De verfijning die hier wordt aangebracht, is dat bij praktisch iedere stroom een eigen prijs hoort, een situatie die in grote mate overeenstemt met de realiteit.

Met behulp van deze zgn. „monetaire uitdrukking“ van dit model kunnen ook de effecten van de onderscheiden loon- en prijsbewegingen op de rentabiliteit per afdeling en van de onderneming als geheel worden nagegaan. Tevens is de monetaire uitdrukking van het model de vorm waarop mede de besluitvorming wordt gebaseerd, bijvoorbeeld met betrekking tot de substitutie van grondstoffen of markten, het bewerken van bepaalde deelmarkten, een gedetailleerde kosten-baten-analyse van bepaalde projecten enz.

Praktische uitvoering

Het is duidelijk dat het hier besproken model alleen kan worden opgezet met behulp van binnen een onderneming beschikbaar materiaal. Naar gelang de complexiteit van de onderneming en de doeleinden die met de bouw van een dergelijk model worden nagestreefd, kunnen bepaalde aanpassingen nodig zijn. Hiertoe kunnen ook worden gerekend de zgn. dynamische effecten, die kunnen optreden door schaalvergroting, technologische vooruitgang, capaciteitslimieten enz.

Bij het Nederlands Economisch Instituut wordt momenteel verder onderzoek op dit terrein gedaan, waarbij tevens de attractie-analyse, die een veralgemening van de „input-output“-analyse omvat, wordt betrokken.

J. H. P. Paelinck
R. de Boer

Mededelingen

Mediacongres AGORA '72

Op woensdag 20 en donderdag 21 december a.s. zal in Groningen het congres „AGORA '72“ worden gehouden over de betekenis van de audiovisuele media als hulpmiddelen ter verbetering van de leefbaarheid en bestuurbaarheid van onze samenleving (lokale en regionale gemeenschappen, onderwijs en vorming, groepen en organisaties).

AGORA '72 wordt georganiseerd door het Nederlands Cultureel Contact te Amersfoort, mede onder auspiciën van de Rijksuniversiteit van Groningen en de gemeente Groningen.

De deelnemingskosten van het congres bedragen:

f. 125 voor deelnemers uit bedrijfsleven;

f. 70 voor deelnemers uit de culturele sector, organisaties, instellingen enz.;

f. 10 voor studenten.

Voor deelname en inlichtingen kan men zich wenden tot: Congresbureau Agora '72, Herestraat 88, Groningen, tel.: (050) 18 81 11, toestel 450, of: Nederlands Cultureel Contact, Huis Rendenbroek, Amersfoort, tel.: (03490) 2 19 64.

NIVE Najaarsdag

Op woensdag 22 november a.s. van 9.30-20.15 uur organiseert NIVE, Nederlandse Vereniging voor Management, in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag, de NIVE-najaarsdag over „Management en samenleving: uw organisatie heeft geen grenzen meer“.

Er zullen onder meer inleidingen worden gehouden door:

Prof. Dr. J. A. P. van Hoof, over Veranderingen in openheid;

L. Verweij, over De confrontatie van het bedrijfsleven met de omgeving;

Dr. G. Ph. Vogel, over Confrontatie van ziekenhuis-managers met van traditionele gedragspatronen afwijkende gedragingen bij patiënten;

D. B. P. Kallen, over Maatschappijkritiek vanuit het onderwijs;

W. A. H. W. M. Janssen, over Inspraak van de burgerij bij het uitvoeren van overheidsbesluiten;

Dr. R. J. F. Cornelissen, over Een hiërarchische kerk in confrontatie met de democratische maatschappij;

Mr. G. H. O. van Maanen, over Inspraakproces binnen de Hervormde Kerk;

G. J. Heijn, over Voorlopige conclusies;

J. J. van Raalte, over De rol van de massa-media.

Inlichtingen en aanmeldingen: NIVE, Parkstraat 18, Den Haag, tel.: (070) 61 49 91, toestel 09.

Leiden in last

In *ESB* van 13 september jl. wijdde Drs. J. D. Hilferink onder de titel „Leiden in last” een beschouwing aan de discussie rond het niveau van de gemeentefondsuitkering. Zijn artikel brengt mij tot een viertal opmerkingen.

1. Hilferink maakt geen onderscheid tussen de voeding van het Gemeentefonds en de uitkeringen ten laste van dit fonds. Dit onderscheid is evenwel noodzakelijk, omdat met de totstandkoming van de Financiële Verhoudingswet 1960 voeding en uitkeringen van elkaar werden losgemaakt. Het beleid van de regering richt zich sindsdien vooral op het niveau van de uitkeringen. Enkele in de afgelopen jaren doorgevoerde wijzigingen van het aandeelpercentage in de opbrengst van de meeste rijksbelastingen, bepalend voor de voeding van het fonds, hebben kennelijk geen ander doel dan voorkoming van excessieve tekorten in het fonds. Dit blijkt uit het feit, dat in 1968, 1970, 1971 en 1972 verhogingen van het aandeelpercentage werden toegepast met als motief sanering van het fonds. In de discussie over de hoogte van de gemeentefondsuitkeringen is de hoogte van dit percentage dan ook van weinig belang.

2. Bij de bepaling van het niveau van de algemene uitkering uit het Gemeentefonds hanteert de regering dezelfde norm als zij ten aanzien van de beoordeling van de stijging van de rijksuitgaven gebruikt. Dit houdt in, dat deze uitkering telkenjare wordt verhoogd met een accres, gelijk aan de structurele begrotingsnorm. Bovendien ontvangen de gemeenten via het Gemeentefonds volledige compensatie voor de gevolgen van de algemene salarismaatregelen, voor zover dat betreft het personeel in de sector overheid. Het is met name de toepassing van de structurele budgetnorm die zowel in als buiten het parlement steeds een omstreden punt is en niet, zoals Hilferink stelt, het aandeelpercentage.

3. De feitelijke situatie is voorts anders dan Hilferink stelt. Uit gegevens op blz. 108 van de *Miljoenen-*

nota 1973 blijkt, dat de (algemene) uitkering uit het Gemeentefonds circa 45% in plaats van 90% van de gemeentelijke inkomsten uitmaakt. Nagenoeg eenzelfde percentage van de totale gemeentelijke inkomsten bestaat, zoals uit de genoemde gegevens blijkt, uit doeluitkeringen en bijdragen; deze komen rechtstreeks voor rekening van het rijk.

4. Koppelsubsidies, volgens de stringente omschrijving van Hilferink-subsidie onder *voorwaarde* dat de gemeente die van de voorziening profiteert ook een deel van de kosten voor haar rekening neemt, zijn kwantitatief weinig belangrijk. Daarentegen doet zich wel veel de situatie voor, dat het rijk voorzieningen tot stand wil brengen, terwijl het daarbij slechts een deel van de daaruit voortvloeiende kosten voor zijn rekening neemt. Hoewel de gemeenten formeel vrij zijn, komen zij materieel vaak onder zware druk om door subsidiëring van (een deel van) de resterende kosten deze voorzieningen van de grond te brengen. Dat ook bij het rijk thans het besef gaat leven dat het voortbestaan van dergelijke regelingen, die een juiste prioriteitsafweging zeer bemoeilijken, in het algemeen ongewenst is, blijkt uit het gestelde op blz. 106/107 van de jongste Miljoenennota.

D. van der Staaij

* De auteur is werkzaam bij het ministerie van Financiën, Directie Publiekrechtelijke Lichamen.

Naschrift

Ik voldoe graag aan het verzoek van de *ESB*-redactie, het ingezonden stuk van Drs. Van der Staaij van een naschrift te voorzien.

1. Uit de Memorie van Toelichting op de (ontwerp) Financiële Verhoudingswet 1960 kan men afleiden dat *op korte termijn* de voeding en de uitkering van het gemeentefonds zijn losgekoppeld. Ik neem aan dat de heer Van der Staaij hierop heeft bedoeld. De wetgever beoogt onder meer de invloed van toevallige gebeurtenissen op de hoogte van de uitkering zoveel mogelijk uit te schakelen, ten einde een zekere continuïteit in de gemeentelijke inkomsten te waarborgen.

Over een langer tijdsverloop dient de herziening van het gemeentelijk aandeelpercentage in de opbrengst van rijksbelastingen daarentegen — blijkens de Memorie van Toelichting

— te worden beoordeeld in samenhang met de gemeentelijke behoeften aan middelen. Er moet derhalve een afweging plaatsvinden. Hierbij staan niet alleen voor de gemeenten, maar ook voor het rijk grote belangen op het spel: een stijgend aandeel van de gemeenten in de belastingopbrengsten zal immers — bij een constante belastingdruk — ten koste van de rijksuitgaven gaan. In dit verband kan ik mij dan ook niet verenigen met de stelling van Drs. Van der Staaij dat de hoogte van het aandeelpercentage in de discussie over de gemeentefondsuitkering van weinig belang zou zijn.

2. In tegenstelling tot de heer Van der Staaij breng ik het gemeentelijke verzet tegen de gehanteerde accresnorm (niet de normering als zodanig) in verband met de strijd tussen rijk en gemeenten om de verdeling van de belastingpot. De argumenten van de VNG en de Raad voor de Gemeentefinanciën tegen de norm geven m.i. aanleiding voor deze zienswijze. De VNG heeft bij verschillende gelegenheden betoogd dat de norm geen rekening houdt met de mogelijkheid, dat de uitvoering van de gemeentelijke taak een snellere stijging van de gemeentelijke uitgaven nodig maakt dan die van het rijk. Toepassing van de norm leidt tot een stabiel percentage van de gemeenten in de belastingopbrengsten van het rijk, waardoor de groei van de gemeentelijke uitgaven wordt belemmerd.

3. Drs. Van der Staaij stelt terecht, dat de uitkering van het gemeentefonds ca. 45% van de gemeentelijke inkomsten (incl. doeluitkeringen en rijksbijdragen) uitmaakt. Het door mij genoemde percentage van 90 heeft echter betrekking op de gemeentelijke inkomsten excl. doeluitkeringen en rijksbijdragen.

4. In navolging van Drees en Gubbi spreek ik van een koppelsubsidie wanneer het rijk een subsidie van f. x voor een project verstrekt *op voorwaarde* dat de gemeente f. y hiervoor betaalt (*Overheidsuitgaven in theorie en praktijk*, blz. 321). Het is denkbaar dat Van der Staaij een andere definitie hanteert.

Het is verheugend dat de minister van Financiën in de Miljoenennota het bestaan van koppelsubsidies ongewenst heeft genoemd. Laten we hopen dat de ministers die deze subsidies verlenen, eenzelfde standpunt zullen innemen.

J. D. Hilferink

De mogelijkheden van indexering bij financiering van landbouwbedrijven

IR. C. L. J. VAN DER MEER*

Door beroepsovergang van agrarische grondgebruikers naar een niet-agrarisch beroep en door de niet-agrarische beroepskeuze van zoons van agrariërs komen grond en bedrijven vrij voor vergroting van andere agrarische bedrijven. Bij de beoordeling van de bedrijfsvergroting is het van belang de huidige bedrijfsgroottestructuur te bezien in het licht van wat thans bekend is over de optimale bedrijfsgrootten.

Voor de akkerbouw in Nederland kan men stellen dat er tot bedrijfsgrootten van ca. 200 ha sprake is van „increasing returns to scale”, terwijl daarboven over een lang traject „constant returns to scale” werden gevonden¹⁾. Over een grootte waarbij „decreasing returns to scale” optreden valt weinig te zeggen, omdat hierover geen waarnemingsmateriaal beschikbaar is in Nederland.

Voor de rundveehouderijbedrijven is thans nog niet zoveel gedetailleerde informatie beschikbaar. Het traject met „constant returns to scale” begint waarschijnlijk pas bij bedrijfsoppervlakken boven de 50 ha.

Door de aard van de technische ontwikkeling en het duurder worden van de factor arbeid zal in de komende jaren de druk tot bedrijfsvergroting sterker worden. Hierbij zullen voor akkerbouw- en rundveehouderijbedrijven de benodigde bedrijfsvermogens tot enkele miljoenen gulden kunnen oplopen.

Omdat bij sterke bedrijfsvergroting een forse produktiviteitsstijging en inkomensstijging mogelijk is, moet het proces van bedrijfsvergroting positief worden beoordeeld en dienen belemmeringen zoveel mogelijk te worden opgeheven. Een belangrijke hindernis voor een ondernemer die een sterke bedrijfsvergroting nastreeft is de financiering. Bij de huidige financieringsmogelijkheden zijn zeer weinig agrariërs in staat het benodigde vermogen voor een bedrijf van voldoende omvang bijeen te brengen. In dit artikel zal worden aangetoond dat de oorzaak hiervan ligt in het feit dat de meeste financieringsvormen in de praktijk tot grote gedwongen besparingen nopen. Omdat ten gevolge van de onttrekkingen van eigen vermogen bij vererving het in stand houden van een bedrijf van enige omvang op zich reeds een grote opgave is, moet sterk worden betwijfeld of een verdubbeling of verdrievoudiging van de oppervlakte bij de thans beschikbare financieringsmogelijkheden een haalbare kaart is.

Terecht is er van vele zijden op gewezen dat de pacht de beste financieringsvorm met vreemd vermogen is. De relatieve omvang van het verpachte areaal loopt evenwel geleidelijk aan terug, omdat tot op

heden het belang dat de zittende pachters hebben bij lage pachtprizen politiek hoger gewaardeerd wordt dan het belang dat (jonge) grondgebruikers hebben die een bedrijf overnemen of willen uitbreiden.

De Werkgroep Grondfinanciering van de Centrale Landbouwkredietinstellingen en het Landbouwschap heeft gezocht naar nieuwe financieringsvormen met langlopend vreemd vermogen en adviseerde de instelling van een groundbank, waarmee thans op beperkte schaal wordt geëxperimenteerd^{2) 3)}.

In het verleden is ook wel de introductie van geïndexeerde leningen voorgesteld. Dit zijn leningen waarbij de terugbetalingen en eventueel ook de rente gekoppeld zijn aan een bepaalde prijsindex. De genoemde werkgroep concludeerde over geïndexeerde leningen het volgende: „Het aantrekken van langlopend vreemd vermogen op deze wijze zou zoveel financieringstechnische, juridische en andere moeilijkheden oproepen, dat de werkgroep de geïndexeerde lening niet als een praktische oplossing voor het financieringsprobleem meent te kunnen aanbevelen” (blz. 9).

Omdat de werkgroep aan de voordelen van geïndexeerde leningen nauwelijks aandacht besteedt, de mogelijkheden onvoldoende uitwerkt en niet te verwachten valt dat de groundbank snel een grote vlucht zal nemen, is nadere aandacht voor geïndexeerde leningen gewenst. Na enkele opmerkingen over de kosten en het rendement van leningen zullen we eerst ingaan op de fiscale consequenties van geïndexeerde leningen, vervolgens aan de hand van voorbeelden een aantal aspecten van geïndexeerde en nominale leningen vergelijken en tenslotte ingaan op de praktische mogelijkheden deze financieringsvorm te introduceren.

---

* De auteur is werkzaam bij het Instituut voor Economisch Onderzoek van de Rijksuniversiteit te Groningen.

1) — *Optimale combinaties van grond, arbeid en kapitaal op akkerbouwbedrijven*, Landbouw-Economisch Instituut, no. 3.19, februari 1971.

— *Economische mogelijkheden voor grote graanbedrijven in de provincie Groningen*, Proefstation voor Akker- en Weidebouw, Ir. M. Draisma en J. v. d. Ploeg, ing.

2) *Nieuwe financieringsvormen voor landbouwgronden*, Landbouwschap, maart 1969, blz. 7.

3) Voor een bespreking van de uitgewerkte plannen voor de groundbank leze men de artikelen van Prof. Dr. J. Horry in *ESB* van 17 maart 1971 en 24 maart 1971.

Rentekosten en rendement van leningen

Indien men de werkelijke rentekosten van een nominale lening bekijkt dan blijkt dat deze in een tijd van inflatie aanmerkelijk lager zijn dan het te betalen rentebedrag. Bij een rentestand van 8% en een waardevermindering van de gulden met 4% kan economisch gezien de helft van het rentepercentage als kostenpercentage worden aangemerkt en de andere helft als inflatievergoeding (reëel is het kostenpercentage $(4/1,04)\% = 3,846$, omdat ook het rentebedrag aan waardevermindering onderhevig is). Voor de leninggever is het rendement (vóór inkomstenbelasting) gelijk aan het kostenpercentage voor de leningnemer.

Bij een geïndexeerde lening waarbij de hoofdsom en derhalve tevens de rentebetaling en de aflossing gekoppeld zijn aan een algemene prijsindex, kan met een laag rentepercentage worden volstaan. Indien bij geïndexeerde leningen de procentuele toename van de schuld plus het rentepercentage samen gelijk zijn aan het rentepercentage bij nominale leningen, dan zijn de werkelijke rentekosten en het rendement in beide gevallen gelijk.

Fiscale consequenties van geïndexeerde leningen ⁴⁾

Bij zijn arrest van 22 december 1971, BNB 1972/50, besliste de Hoge Raad, dat bijschrijving op een vordering op grond van indexering naar koopkrachtdaling van de gulden, bij de geldgever belast is voor de inkomstenbelasting. In een vroeger arrest van de Raad van Beroep I te Rotterdam van 28 februari 1952, B9444, was anders beslist. Thans is er derhalve geen fiscaal verschil meer tussen nominale en geïndexeerde leningen. Voor de leninggever moeten zowel de rente als het eventuele indexeringsbedrag als belastbaar inkomen worden aangemerkt, terwijl voor de leningnemer beide componenten fiscaal aftrekbaar zijn. Hierdoor is het voor de particuliere belegger met een inkomen boven de f. 30.000 bij een inflatie zoals we die de laatste tien jaar hebben gekend, praktisch onmogelijk geworden met leningen enig reëel rendement na belastingen te realiseren ⁵⁾. De lener in dezelfde situatie kan zich daarentegen „rijk” lenen.

Gedwongen besparingen bij nominale en geïndexeerde leningen

In het voorgaande hebben we gezien dat bij 8% rente en 4% inflatie het kostenpercentage slechts 4 is. De andere 4% is inflatievergoeding en is feitelijk een aflossing. In de praktijk zal, indien veel geleend wordt, hertinanciering de eerste jaren vaak onmogelijk zijn. De inflatievergoeding en de bedongen aflossing moeten dan beide als gedwongen besparing voor de zelfstandige ondernemer worden aangemerkt.

Voor verschillende leningstypen kan men de consequenties hiervan nagaan:

- A. een annuïteitenlening;
- B. een lening met aflossing in gelijke termijnen;
- C. een geïndexeerde annuïteitenlening;
- D. een geïndexeerde lening met aflossing in gelijke reële termijnen.

We zullen uitgaan van een hoofdsom van f. 100.000, een marktrente van 8%, een looptijd van 30 jaar en

een veronderstelde inflatie van 4% per jaar. Bij de geïndexeerde leningen is uitgegaan van 4% rente van de hoofdsom. Aan het eind van het jaar, na de renteberekening, worden de hoofdsom en de te betalen aflossing met 4% (de inflatie) verhoogd.

In de grafieken 1A, 1B, 1C en 1D zijn de volgende grootheden weergegeven:

B = de betalingsverplichting, d.i. rente plus bedongen aflossing;

R = het rentebedrag;

K = het rentekostenbedrag, d.i. de rente min de inflatievergoeding.

De subscripten r en n duiden aan of het bedrag in gulden van het moment van afsluiten (r = reëel) dan wel in gulden van de betalingstijdstippen (n = nominaal) is uitgedrukt. De totale aflossing is gelijk aan de bedongen aflossing plus de inflatievergoeding, ofwel $B - K$.

De kosten in het eerste jaar zijn uiteraard voor de vier leningen aan elkaar gelijk, nl. 4%. Uit de grafieken kan men afleiden dat de nominale betalingsverplichtingen in het eerste jaar sterk uiteenlopen en resp. 8,88%, 11,33%, 5,90% en 7,47% bedragen. De totale nominale aflossingsverplichting (d.i. bedongen aflossing plus inflatievergoeding), is voor de geïndexeerde annuïteitenlening het laagst, namelijk 1,9%, voor de geïndexeerde lening met aflossing in gelijke reële termijnen 3,47%, voor de annuïteitenlening 4,88% en voor de lening met aflossing in gelijke termijnen maar liefst 7,47%.

De invloed van gedwongen besparingen op het maximaal te lenen bedrag

Voor de geïndexeerde annuïteitenlening blijven de reële betalingsverplichtingen per jaar gelijk, bij de andere leningstypen dalen ze. In de praktijk is daarom vaak het bedrag dat het eerste jaar kan worden opgebracht, maatgevend voor het maximale leningbedrag. Aan de hand van een voorbeeld, waarbij de vereiste zekerheidstelling buiten beschouwing blijft, kan worden getoond hoeveel het maximale leningbedrag is bij elk van de vier grafisch weergegeven leningstypen. Als voorbeeld dient een (fictief) akkerbouwbedrijf van 100 ha met overwegend graanteelt:

Totaal bedrijfsvermogen, waarvan 75% in grond en gebouwen	f. 1 mln.
Bruto productie	f. 2.100/ha
Toegeleverde grondstoffen	f. 1.000/ha
Betaalde lonen	f. 300/ha
Bruto inkomen	f. 800/ha

Uit het totale bruto inkomen van f. 80.000 moeten

⁴⁾ De fiscale aspecten werden mij uiteengezet door Drs. G. N. Nijboer, die mij o.a. attendeerde op:

— Waardevaste lening en fiscus, Prof. Dr. M. J. H. Smeets, *Weekblad voor Fiscaal Recht* van 9 oktober 1969.

— Uitspraak van de Raad van Beroep I te Rotterdam, no. 9444 van 28 februari 1952.

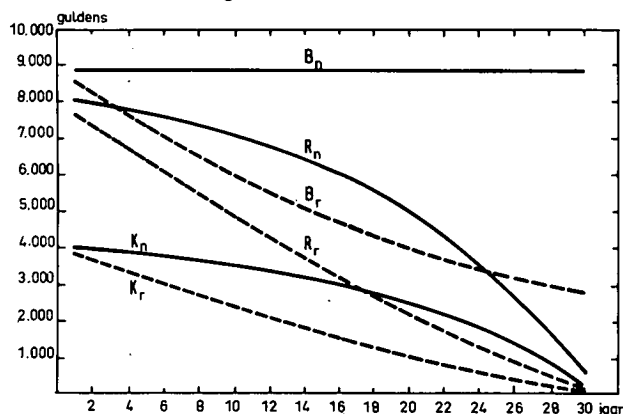
— Beslissingen in Belastingzaken 1964/255 van het Hof in 's-Hertogenbosch van 17 april 1964.

— Nederlandse Belastingrechtspraak 1972/50 van de Hoge Raad van 22 december 1971.

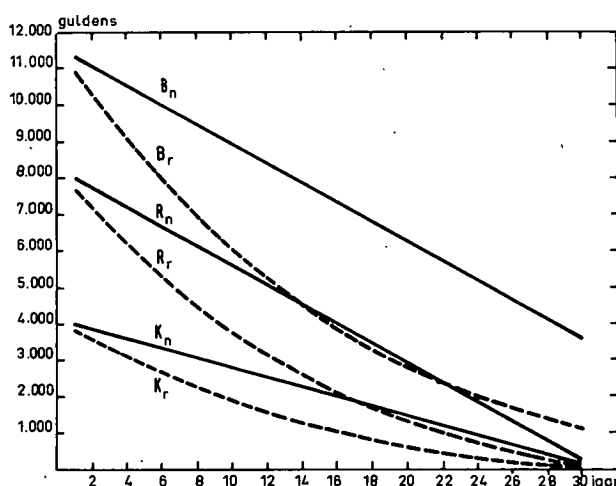
⁵⁾ Dit is onlangs duidelijk geïllustreerd door Drs. J. H. Emck in het artikel „Inflatie en inflatiebewustzijn” in *Intermediair* van 24 december 1971.

Figuur 1. De ontwikkeling van de betalingsverplichtingen, de rente en de kosten bij vier leningstypen met een hoofdsom van f.100.000, een inflatie van 4% per jaar, 8% rente bij de nominale en 4% voor de geïndexeerde leningen

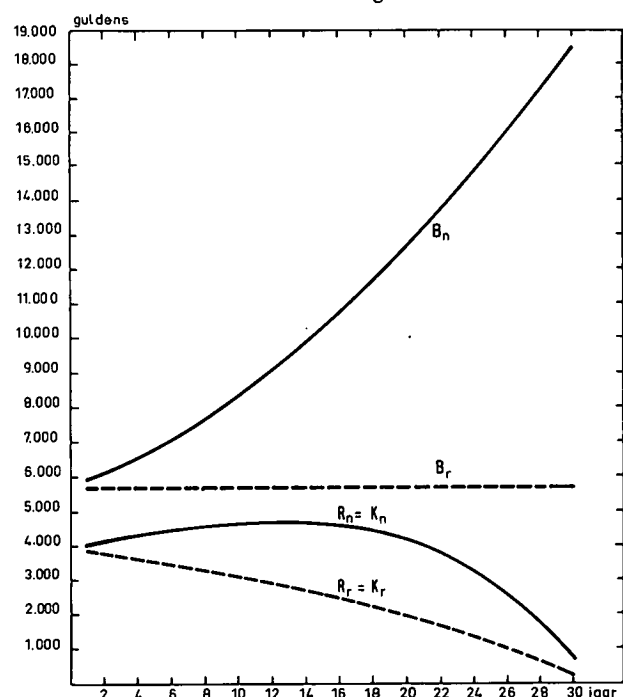
A. Annuïteitenleningen

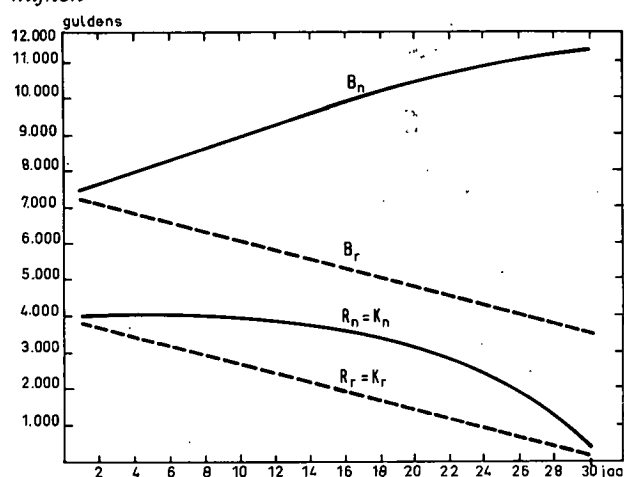
B. Lening met aflossing in gelijke termijnen

C. Geïndexeerde annuïteitenlening

D. Geïndexeerde lening met aflossing in gelijke termijnen

— nominaal
- - - reëel

rente en aflossing worden betaald. In tabel 1 is, afgerond in veelvouden van f. 50.000, aangegeven hoeveel de ondernemer maximaal kan lenen bij elk van de vier leningstypen, indien het besteedbare inkomen na inkomstenbelasting minimaal f. 20.000 moet bedragen.

Uit de gegevens blijkt dat het maximale leningbedrag bij de lening met aflossing in gelijke termijnen slechts f. 350.000 is. Dit betekent dat bij vererving van een onbezwaard bedrijf, bij twee erfgenamen (kinderen), het bedrijf niet kan worden voortgezet door één van

de erfgenamen, tenzij de andere erfgenaam wil blijven participeren op voor hem ongunstige voorwaarden. Bij de annuïteitenlening zit men, in verband met de successierechten, net op een grensgeval wat betreft de vraag of het bedrijf zonder medewerking van de tweede erfgenaam kan worden voortgezet. De leningcapaciteit bij de geïndexeerde leningen is ruim voldoende. Bij de geïndexeerde annuïteitenlening zou men theoretisch het gehele bedrijfsvermogen kunnen lenen.

Opgemerkt moet worden dat ook de rentabiliteit en de mogelijkheid tot zekerheidstelling van invloed zijn op het maximaal te lenen bedrag. Indien de bedrijfsactiva waardeverlozen zijn dan is, bij een arbeidsinkomen vóór belastingen van f. 25.000, het reële rendement van

Tabel 1. Maximaal leningbedrag bij een minimaal besteedbaar inkomen van f.20.000

Type lening	Hoofdsom lening	Te betalen rente	Indexeringsbedrag	Belastbaar inkomen	Te betalen a) inkomstenbelasting	Bedongen aflossing	Besteedbaar inkomen
A	550.000	40.000	—	36.000	9.690	4.840	21.470
B	350.000	28.000	—	52.000	18.260	11.655	22.085
C	1.000.000	40.000	40.000	0	0	19.000	21.000
D	750.000	30.000	30.000	20.000	3.090	26.025	20.885

a) Tariefgroep III, 2 kinderen.

het totaal geïnvesteerde vermogen 5,5%. Het bedrijf wordt pas marginaal (onrendabel), indien er een reële waardedaling van de activa van meer dan 1,5% zou optreden. De zekerheidstelling komt in een latere paragraaf aan de orde.

De invloed van gedwongen besparingen op bedrijfsvergroting

Dat gedwongen besparingen een sterk negatief effect hebben op de bedrijfsvergroting, is eenvoudig te illustreren met het bovenstaande voorbeeld.

Stel dat het bovengenoemde bedrijf overgenomen wordt door iemand met een eigen vermogen van f. 450.000. Bij een annuïteitenlening van f. 550.000 bedraagt zijn besteedbaar inkomen na inkomstenbelasting f. 21.470. Ruimte voor extra investeringen is er bij dit inkomen slechts, indien het extra bruto inkomen groter zou zijn dan de betalingsverplichtingen van nieuwe leningen.

Indien hij de f. 550.000 zou kunnen financieren met een geïndexeerde lening met aflossing in gelijke reële termijnen dan zou zijn besteedbaar inkomen f. 29.225 bedragen in plaats van f. 21.470. Stel nu dat hij kans zou zien bij dit leningstype f. 7.500 per ha te lenen bij een totale investering van f. 10.000 per ha en dat ten gevolge van positieve schaaffecten het bruto inkomen bij extra aankopen f. 700 per ha⁹⁾ is. Het bruto inkomen stijgt dan van f. 80.000 tot f. 136.000. In totaal kan hij dan 180 ha financieren.

In tabel 2 is een vergelijking gemaakt van drie gevallen, namelijk 100 ha gefinancierd met een annuïteitenlening, 100 ha gefinancierd met een geïndexeerde lening met aflossing in gelijke reële termijnen en een maximale uitbreiding tot 180 ha met dezelfde leningsvorm.

Het spreekt vanzelf dat de uitbreiding, afgezien van veranderingen in de grondprijzen, zeer gunstig is. Indien we de rentekosten ad 4% aftrekken van het bruto inkomen dat resp. f. 80.000 en f. 136.000 is dan blijft er resp. f. 58.000 en f. 82.000 over. Toch is bij de uitbreiding minder inkomstenbelasting verschuldigd, zodat f. 27.760 extra afgelost kan worden. De extra investering van f. 800.000 wordt eerst onrendabel indien de reële grondprijzen jaarlijks meer dan 3% zouden dalen.

Aspecten op langere termijn

Tot nu toe is steeds de situatie in het eerste jaar bekeken. Hoe is het nu voor de volgende jaren? Bij de nominale leningen kan fiscaal de eerste jaren veel afgetrokken worden voor de inkomstenbelasting, daarna daalt het aftrekbare bedrag snel; zie curve R_n in de grafieken 1A en 1B. Bij de geïndexeerde leningen is, in het hier geschetste geval, $2 \times R_n$ aftrekbaar omdat het indexeringsbedrag gelijk is aan het rentebedrag. Door verschuiving naar de toekomst blijft bij geïndexeerde leningen de curve R_n vrij lang op ongeveer

hetzelfde niveau, zodat de eerste 20 jaar steeds een vrij belangrijk bedrag aftrekbaar blijft.

Men kan zich tenslotte nog afvragen of de lener in de toekomst in staat zal zijn de toenemende nominale betalingsverplichtingen na te komen. Vooral de nominale verplichtingen bij de geïndexeerde annuïteitenlening nemen sterk toe; zie grafiek 1C.

Het ligt voor de hand ervan uit te gaan dat de reële inkomens van agrariërs op efficiënt geleide bedrijven de algemene inkomensontwikkeling buiten de landbouw globaal zullen volgen. Zo niet dan blijft er geen landbouw over, hetgeen om politieke redenen niet waarschijnlijk is. De reële betalingsverplichtingen bij de geïndexeerde annuïteitenlening blijven gelijk en nemen bij de geïndexeerde lening met aflossing in gelijke reële termijnen af. Na 10 jaar is van de geïndexeerde annuïteitenlening reëel ongeveer éénvijfde afgelost en bij de geïndexeerde lening met aflossing in gelijke reële termijnen éénderde. Dit betekent dat, indien de reële grondprijzen dan minder gedaald zijn, er in principe herfinanciering mogelijk is. Er zijn veel misverstanden over de risico's van geïndexeerde leningen. Men moet er echter van uitgaan dat bij afwezigheid van inflatie en een rentevoet van 4% de reële betalingsverplichtingen van nominale en geïndexeerde leningen precies gelijk zijn.

De zekerheidstelling

Het spreekt vanzelf dat de belegger veel belang hecht aan de zekerheid welke kan worden geboden. Omdat een groot deel van de vermogensbehoefte in de landbouw voor rekening van grond en gebouwen komt (voor de akkerbouw ca. 75%), ligt hypothecaire zekerheidstelling voor de hand. Het maximale hypotheekbedrag bij nominale leningen wordt gewoonlijk op $\frac{2}{3}$ van de taxatiewaarde van het object gesteld. Bij leningen onder garantie van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw kan men tot maximaal 100% gaan en voor jonge boeren wil men met een kredietrisicoverzekering ook wel een tophypotheek geven tot 90% van de taxatiewaarde. Voorts wordt wel gebruik gemaakt van andere vormen van zekerheid, zoals eigendomsoverdracht van bedrijfsinventaris. In het algemeen kunnen agrariërs met wat eigen vermogen wel voldoende zekerheid bieden, maar niet of moeilijk de lasten opbrengen voor grote leningen.

Voor geïndexeerde leningen zal het leningbedrag op een zodanig niveau moeten worden gesteld, dat de resterende hoofdsom bij liquidatie kleiner is dan de opbrengstwaarde van het onderpand en ook kleiner dan het hypotheekbedrag. Men kan het hypotheekbedrag hoger stellen dan het leningbedrag en voorts in een overeenkomst vastleggen dat na een bepaald aantal jaren een tweede hypotheek gevestigd zal worden, indien door indexering het leningbedrag ongeveer gelijk

⁹⁾ Dit is minder dan de f. 800 op de 100 ha, doch men bedenke dat daar een beloning voor eigen handarbeid in zit.

Tabel 2. Financiering van een bedrijf van 100 ha en uitbreiding tot 180 ha

Type lening	Opp. in ha	Hoofdsom-lening	Te betalen rente	Indexeringsbedrag	Belastbaar inkomen	Te betalen inkomstenbelasting	Bedongen aflossing	Besteedbaar inkomen
A	100	550.000	44.000	—	36.000	9.690	4.840	21.470
D	100	550.000	22.000	22.000	36.000	9.690	19.085	29.225
D	180	1.350.000	54.000	54.000	28.000	6.000	46.845	29.155

geworden is aan het hypotheekbedrag. Het spreekt vanzelf dat dan ook een beding opgenomen moet worden dat in die periode geen tweede hypotheek aan derden mag worden gegeven.

Door indexering kan het nominale leningbedrag stijgen, doch het reële leningbedrag daalt omdat er elk jaar een reële aflossing plaatsvindt. De zekerheid voor de vermogensverschaffer kan alleen in gevaar komen indien de gecumuleerde reële aflossingen kleiner zijn dan de reële waardedaling van het onderpand. Door het bedrag van de hoofdsom relatief laag vast te stellen, wordt uiteraard het risico verkleind.

In figuur 2 is voor een aantal gevallen geïllustreerd hoe het verloop van de reële resterende schuld en de reële waarde van het object uitgedrukt in procenten van de reële waarde van het object op het tijdstip van afsluiten zich ontwikkelen bij een geïndexeerde lening met aflossingen in gelijke reële termijnen. De vraag is nu hoe waarschijnlijk een belegger een bepaalde waardedaling acht. In het algemeen zal een leningbedrag van 60% van de waarde van het object op het tijdstip van afsluiten voor een rendabel bedrijf tot de mogelijkheden behoren. Bij additionele zekerheidstelling, zoals kredietrisicoverzekering of garantie door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw, kan dit percentage natuurlijk worden verhoogd tot bijv. 75 à 90.

De wijze van indexering

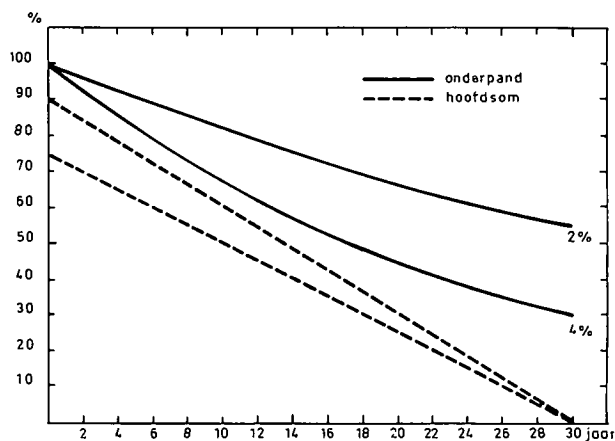
Voor de indexering kan het best gebruik worden gemaakt van de index van de kosten van levensonderhoud of van een gemiddelde van een aantal algemene prijsindices. Er is wel gesuggereerd de indexering te koppelen aan de prijsindex voor de landbouwgronden. Een belangrijk nadeel daarvan is dat voorzichtige en minder goed geïnformeerde beleggers gemakkelijk zullen worden afgeschrikt en dat een tijdelijke daling van de grondprijzen deze beleggingsvorm in diskrediet brengt. De agrarische ondernemer is als direct betrokken grondeigenaar de meest geschikte persoon om dit risico met zijn eigen vermogen te dekken.

Toepassingsmogelijkheden van geïndexeerde leningen

Tot slot rest nog de vraag via welke instituties vreemde beleggers en agrarische ondernemers met elkaar in contact kunnen worden gebracht. Gedacht kan worden aan regionale beleggingsmaatschappijen met als juridische vorm de stichting of de NV. Zo'n beleggingsmaatschappij kan aan de ene kant via bemiddeling van banken en beleggingsadviseurs op verschillende manieren vermogen aantrekken, dat in de vorm van geïndexeerde leningen tegen hypothecaire of andere zekerheidstelling doorgegeven wordt aan de agrarische ondernemers.

De centrale landbouwkredietbanken, de standsorganisaties in de landbouw en geïnteresseerde grote beleggers kunnen wellicht samenwerken bij het tot stand komen van deze beleggingsmaatschappijen en het leveren van deskundige bestuurders. Door standaardcontracten te gebruiken, behoeft de rentemarge voor zo'n maatschappij niet groot te zijn, omdat in het algemeen met grote bedragen wordt gewerkt. De individuele belegger heeft op de hier geschetste wijze een vordering op de beleggingsmaatschappij en daardoor

Figuur 2. De ontwikkeling van de reële waarde van het onderpand bij een jaarlijkse waardedaling van 2% en 4% en de reële hoofdsom bij aflossing in gelijke termijnen

een gespreid risico. Bij voldoende belangstelling kan te zijner tijd notering van de beleggingsbewijzen (grondnotes) aangevraagd worden op de effectenbeurs.

In de praktijk kan bij de werking van de genoemde beleggingsmaatschappijen een probleem ontstaan doordat De Nederlandsche Bank op grond van de Wet Toezicht Kredietwezen (art. 10, lid 7) de in deze wet genoemde instellingen kan verbieden bepaalde vormen van krediet te verlenen. Ook bij het aangaan van leningen op de kapitaalmarkt kan De Nederlandsche Bank haar invloed aanwenden, hetgeen onlangs het geval zou zijn geweest bij een voorgenomen geïndexeerde obligatielening van Albert Hein NV. Het is daarom denkbaar dat voor deze vormen van kredietverlening ook een politieke oplossing moet worden gevonden.

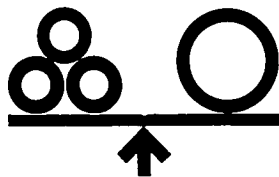
Conclusie

Het is eenvoudig aantoonbaar dat, indien de rentestand ten gevolge van de inflatie stijgt, de zelfstandige ondernemer die gebruik moet maken van niet-risicodragend vreemd vermogen, zijn besteedbaar inkomen ziet dalen. Voor deze groep welke thans veel te lijden heeft van de inflatie, kunnen geïndexeerde leningen heel gunstig zijn.

Op initiatief van belanghebbende organisaties is in principe het financieringsprobleem in de landbouw bij vererving en bedrijfsvergroting voor een belangrijk deel op te lossen door de introductie van geïndexeerde leningen. In tegenstelling tot de huidige plannen met betrekking tot de groundbank zijn hiervoor in principe geen overheidssubsidies nodig. Gezien de kosten voor de overheid valt niet in te zien dat via de groundbank op korte termijn veel vreemd vermogen voor de landbouw beschikbaar komt. Dit betekent dat, naarmate het proces van bedrijfsvergroting meer gehinderd wordt door financieringsproblemen, de politieke druk voor rentesubsidies groter zal worden. Daarom is er voor de overheid alle aanleiding om een eventuele introductie van geïndexeerde leningen in de landbouw positief te waarderen en zonodig een aantal barrières te slechten. Hierbij kan worden gedacht aan problemen rond de hypotheekvestiging, de standpuntbepaling van het Borgstellingsfonds voor de Landbouw en van De Nederlandsche Bank.

C. L. J. van der Meer

Miljoenennota en kapitaalmarkt

R. M. VIJN *

Inleiding

Om meer dan één reden is de *Miljoenennota 1973* voor de kapitaalmarkt een interessant document. Die ene reden heeft meestal betrekking op de passage, waarin de financiering van het begrotingstekort wordt behandeld. De belangstelling gaat dan met name uit naar de grootte van het eventuele beroep van het rijk op de kapitaalmarkt als onderdeel van de financiering van dit tekort. Dit jaar komen in de *Miljoenennota* ook andere vraagstukken aan de orde, die consequenties kunnen hebben voor de gang van zaken op de kapitaalmarkt. We denken hierbij aan de liquiditeitsbinding binnen het kader der internationale renteverhoudingen, de BTW-verhoging en de financiering der kapitaaluitgaven van lagere publiekrechtelijke lichamen. Onderstaand zullen we aan deze punten achtereenvolgens aandacht schenken; we starten met een korte bespreking van het beroep van het rijk op de kapitaalmarkt in 1972 en 1973.

De dekking van de financieringsbehoefte in 1972 en 1973

In de voorjaarsnota had minister Nelissen de financieringsbehoefte van het rijk voor 1972 geschat op f. 2,9 mrd. Thans blijkt dat — vooral als gevolg van een gunstige ontwikkeling van de ontvangsten op kasbasis — dit tekort is teruggelopen tot f. 2 mrd.¹⁾ Via de voorinschrijfrekening krijgt het rijk al f. 2.150 mln. binnen. Aangezien het in het eerste halfjaar f. 550 mln. op de open kapitaalmarkt heeft aangetrokken, heeft het rijk dit jaar, exclusief de jongste staatslening, al circa f. 700 mln. meer geleend dan in feite noodzakelijk is voor de dekking van zijn fi-

nancieringsbehoefte. Het financieringstekort in 1973 ad f. 2,5 mrd. zal waarschijnlijk geheel gedekt worden door de middelen, waarover het rijk via de voorinschrijfrekening kan beschikken. Echter ook in dat jaar zal het rijk waarschijnlijk meer lenen dan strikt noodzakelijk is voor de dekking van dit tekort. Op deze op het eerste gezicht paradoxale situatie gaan we onderstaand iets nader in.

Het monetaire beleid

Voor zover kon worden nagegaan, is voor het eerst in deze *Miljoenennota* een paragraaf opgenomen over het monetaire beleid. Hier tekenen zich de eerste lijnen af van een ontwerp voor een gecoördineerd beleid van staat en centrale bank ter zake van de hantering van monetaire instrumenten in het kader van de klassieke vier doeleinden van de economische politiek. Het feit, dat de regering in de *Miljoenennota* aan het monetaire beleid apart aandacht schenkt, geeft al enigszins aan dat de overheid meer dan voorheen dit instrument van economische politiek in haar beleid wil betrekken. Dat doet ze dan met name door een actieve schuldpolitiek te hanteren:

„Daarbij wordt met name overwogen dat een begroting waarvan het tekort wordt gedekt met korte middelen in het algemeen een liquiditeitsverruimende en daarmee een meer stimulerende invloed op de economie zal hebben dan bij dekking op de kapitaalmarkt. Het omgekeerde effect kan zich voordoen, wanneer meer wordt geleend dan nodig is ter dekking van het financieringstekort. De schuldpolitiek kan aldus fungeren als een anti-cyclisch monetair instrument”²⁾.

In de huidige situatie en komend jaar wil minister Nelissen dit omgekeerde effect bereiken. Door meer te lenen dan noodzakelijk is voor de

dekking van het financieringstekort tracht hij liquiditeiten te binden. Dit af te romen bedrag wordt niet gebruikt ter financiering van uitgaven, maar geplaatst op de rekening van de schatkist bij De Nederlandsche Bank. Aldus wordt de liquiditeitsmassa voor een gelijk bedrag verminderd. De overheid zal hiertoe overgaan indien de nationale liquiditeitsquote — dat is de hoeveelheid liquiditeiten gerelateerd aan het nationale inkomen — groter dreigt te worden. Een stijging van dit verhoudingscijfer werkt volgens de overheid en De Nederlandsche Bank de inflatie via een vergrote bestedingsimpuls in de hand.

Een belangrijke oorzaak van een stijging van de liquiditeitsquote is de omvangrijke liquiditeitstoevoer uit het buitenland, die op zijn beurt het gevolg is van de vermeende valutaire aantrekkelijkheid van de gulden en/of een relatief gunstig binnenlands renteniveau. Deze oorzaak is thans actueel. De recente staatslening kan niet anders worden gezien dan als een middel om een hoeveelheid overschotige liquiditeiten uit de (kapitaal-)markt te nemen. Deze ruimte is vooral tot stand gekomen dank zij een omvangrijke kapitaalvoer.

De internationale renteverhoudingen

Duidelijk stelt de regering, dat het rijk en de lagere overheid van de mogelijkheid tot liquiditeitsbinding gebruik zal maken „binnen de grenzen, die de internationale rente-

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

¹⁾ Inclusief de uitgaven in het kader van het aanvullende werkgelegenheidsprogramma.

²⁾ *Miljoenennota 1973*, blz. 20.

verhoudingen stellen" ³⁾). Deze opmerking houdt verband met het feit, dat een relatief hoog binnenlands renteniveau — één van de aantrekkelijke factoren voor buitenlanders om hier hun geld te beleggen — de buitenlandse kapitaaltoevloed zal stimuleren. Echter van een lage rente zal voor de potentiële afnemers van de staatsobligaties weinig aantrekkingskracht uitgaan. De regering moet dus met betrekking tot haar politiek van liquiditeitenbinding balanceren op het slappe koord van enerzijds een zodanig hoog renteniveau, dat een staatslening voldoende liquiditeiten uit de markt neemt en anderzijds een zodanig laag rentepeil, dat een evenwichtsverstoringe liquiditeitstoevoer uit het buitenland achterwege blijft.

Deze problematiek klemmt des te meer, aangezien „het Rijk niet alleen als marktpartij maar ook door het vaststellen van de rente- en overige condities voor andere leningdebiteuren in de overheidssfeer een belangrijke verantwoordelijkheid draagt voor het handhaven van gezonde verhoudingen op de geld- en kapitaalmarkt" ⁴⁾). De komende regering mag derhalve wel een bepaalde dosis monetair „Fingerspitzengefühl" worden toegewenst.

De BTW-verhoging

Het lijkt aannemelijk, dat in de continuïteit van bovengenoemd onderdeel van de monetaire politiek geen verandering komt, als het kabinet van kleur verandert. Een links kabinet zal misschien nuances aanbrengen en accenten verleggen, maar de essentie van dit beleid zal waarschijnlijk geen onderwerp van een partijpolitieke discussie zijn. Anders is het gesteld met het beroep op de kapitaalmarkt als alternatief voor de aangekondigde BTW-verhoging.

Zoals bekend, is, wat de vakbeweging en de parlementaire oppositie betreft, een sociaal contract alleen haalbaar, als de verhoging van met name het lage BTW-tarief niet doorgaat. Het hoge tarief zou huns inziens met één punt moeten stijgen. Indien aan deze wensen gevolg zou worden gegeven, zal de staat — ten einde zijn dekkingsplan niet in gevaar te brengen — een beroep van naar schatting f. 700 mln. op de kapitaalmarkt moeten doen. Zouden de wensen van vakbeweging en oppositie zich beperken tot uitsluitend het achterwege laten van de verhoging

van het lage BTW-tarief, dan zal de minister van Financiën, als hij dit verzoek zou honoreren, toch nog altijd circa f. 200 mln. extra moeten lenen.

Minister Nelissen is voorsnog niet bereid, zijn oorspronkelijke dekkingsplan te wijzigen. Deze weigering zal vermoedelijk enerzijds gebaseerd zijn op de wens, de structurele budgetnorm niet te overschrijden, anderzijds op de geringere mogelijkheid via de voorgestelde wijzigingen alsnog een beroep op de kapitaalmarkt te doen ter afroaming van liquiditeiten. Immers, het kapitaalmarktberoep van f. 700 mln. als alternatief voor de voorgestelde BTW-verhoging betekent geen liquiditeitenbinding, aangezien met dit beroep uitgaven worden gefinancierd. Wil de staat buiten dit bedrag met het oog op het wegnemen van overtollige liquiditeiten nog meer lenen op de kapitaalmarkt, dan kan hij door deze vergrote vraag terecht komen in de gevarenzone van een hoog rentepeil, dat stimulerend werkt op de kapitaalimport.

De minister van Financiën zal bij deze oordeelsvorming de omstandigheid hebben ingecalculleerd, dat de kapitaalmarkt in 1973 wegens het aantrekken van de particuliere investeringen minder ruim zal zijn dan thans het geval is.

De financiën van de lagere overheid

In de monetaire paragraaf van de laatste Miljoenennota wordt naast het vraagstuk van de liquiditeitenbinding ook de schijnwerper gericht op de financiën van de lagere overheid. De regering wil namelijk trachten, de financiering van de kapitaaluitgaven van de lagere overheid te integreren in het toekomstige monetaire beleid van de overheid als geheel. Achtergrond van deze beleidsverfijning is het feit, dat tot 1972 de lagere overheid het monetaire beleid vaak ernstig heeft gefrustreerd. Met name de gemeenten overschrijden veelvuldig de voorschriften inzake de vaste financiering zoals die zijn vastgesteld binnen de mogelijkheden van de kasgeldnorm ⁵⁾.

Hoewel bedoeld om de lagere publiekrechtelijke lichamen in een strak monetair jasje te houden, is gebleken dat de Wet Kapitaaluitgaven Publiekrechtelijke Lichamen van 1963 in haar huidige vorm voor dit doel ontoereikend is. Derhalve zijn voorstellen ontwikkeld om artikel 2

van deze wet te wijzigen ⁶⁾. Dit artikel bevat richtlijnen met betrekking tot de vaste financiering en de kasgeldnorm. Het beginsel van vaste financiering houdt thans in, dat vaste financiering verzekerd moet zijn voor kapitaaluitgaven, die gemaakt worden binnen maximaal vijftien maanden na het verkrijgen van de goedkeuring voor het investeringsproject. Nu wordt voorgesteld via een eenvoudige formule een voor de praktijk hogere minimumeis aan vaste financieringsmiddelen te stellen dan thans is voorgeschreven.

Voorts wordt in het wetsonwerp ter wijziging van bovengenoemde wet de mogelijkheid geïntroduceerd, het percentage, dat de kasgeldnorm weergeeft, niet meer aan een minimum te binden. De betreffende bewindslieden wordt de gelegenheid gegeven, het percentage aan te passen „aan de omstandigheden" ⁷⁾, waarmee waarschijnlijk zal worden bedoeld de mate waarin de lagere overheid vlot- tend heeft gefinancierd.

Een verlaging van dit percentage heeft velerlei gevolgen. Allereerst worden de mogelijkheden voor vlot- tende financiering geringer. Tevens zal door een verlaging de limiet in een eerder stadium worden overschreden. Een verplichting tot consolidatie van de vlottende schuld zal dan eerder in werking treden. Volgens de voorgestelde regeling kunnen de betreffende ministers namelijk bovendien bepalen, dat reeds direct bij overschrijding van de limiet tot consolidatie moet worden overgegaan. In de huidige wet geldt deze verplichting pas als de kasgeldnorm gedurende zes achtereenvolgende maanden of met 50% of meer wordt overschreden.

Het geheel overziend, betekent genoemd wetsontwerp een duidelijke beperking van de financiële bewegingsvrijheid der lagere overheid. Meer dan voorheen worden de gemeenten en provincies gedrongen in het keurslijf van het monetaire beleid van de centrale overheid. Als troostprijs voor de lagere overheid zou kunnen gelden de opheffing van de centrale financiering. Minister

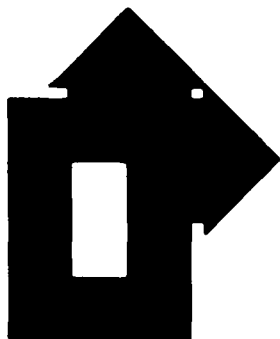
³⁾ Idem, blz. 23.

⁴⁾ Idem, blz. 20.

⁵⁾ Hierop gaan we niet verder in. Deze problematiek is in deze rubriek uitvoerig ter sprake gekomen in *ESB* van 26 juli 1972.

⁶⁾ Kamerstuk 12.037, zitting 1972, dd. 5 oktober 1972.

⁷⁾ Persbericht Ministerie van Financiën, nr. M 227, dd. 5 oktober 1972.

Het Noorden en de Nota-Langman

A. F. VAN ZWEEDEN

Alle hoog ontwikkelde industrielanden kennen hun achtergebleven gebieden. Neo-marxisten vinden de verklaring daarvoor bij de hand liggende in de concentratiewetten van Marx. Het industrie-kapitalisme heeft de neiging zich te concentreren in centra, waardoor voor de randgebieden de ondergeschikte functie overblijft van arbeidsreservoir.

Het enige land dat met grote stelselmatigheid en veel geld geprobeerd heeft het „Verelendings-aspect” van de industrieconcentratie tegen te gaan is Zweden, het land waar de arbeidsmarktpolitiek is uitgevonden. Nederland heeft getracht door middel van het industrialisatiebeleid de industrie zo goed mogelijk te spreiden, wat heel iets anders is dan een systematisch beleid, gericht op overplaatsing en herscholing van mensen uit de randgebieden.

Aangemoedigd door vestigingspremies hebben zich de afgelopen twintig jaar heel wat bedrijven in het Noorden gevestigd waardoor systematische verarming en leegstroming van dit gebied kon worden voorkomen, maar waardoor de aantrekkingskracht van het Westen toch niet voldoende kon worden geneutraliseerd.

De leus van de arbeiders in het Friese Drachten, die na de oorlog tegen elkaar zeiden, dat ze nooit meer de vooroorlogse toestanden wilden meemaken toen werkloze landarbeiders bij honderden in de rij moesten staan bij voedseluitdelingen en die daarom een loods huurden waar ze met kleine nijverheid konden beginnen, is overal in het Noorden gehoord en beantwoord door energieke burgemeesters die zich het vuur uit de sloffen liepen om industrie aan te trekken en ook door

de landsoverheid die geld stak in verbetering van de infrastructuur en aanleg van industrieterreinen.

Toch is het Noorden nog niet over de drempel heen, die kunstmatig bevorderde economische groei scheidt van een ontwikkeling op eigen kracht. Industrievestiging in het Noorden is, met uitzondering van het gebied om Delfzijl, nog altijd een kwestie van actieve burgemeesters en een ruime arbeidsmarkt.

Er is in het Noorden een harde kern van werklozen die eufemistisch „moeilijk plaatsbaren” worden genoemd. Van tijd tot tijd wordt het gebied getroffen door bedrijfssluitingen waardoor arbeidsplaatsen verloren gaan waar geen vervangende werkgelegenheid tegenover staat. In enkele gevallen heeft de regering, meer om politieke dan om economische redenen, ingegrepen, zoals bij de dreigende sluiting van bedrijven van de Groninger Kleding Unie. In de provincie Groningen gaat het er niet alleen om nieuwe, liefst hoogwaardige, industrie aan te trekken, maar ook om herstructurering van verouderde industrieën, zoals de strokarton, de kledingindustrie en de scheepsbouw.

De voornaamste functie van het twee jaar geleden in Groningen gevestigde Industrialisatiebureau Noorden des lands onder leiding van de door Staatsmijnen uitgeleende Ir. J. Bloemendal is tot nu toe die herstructurering in goede banen te leiden en verder verlies van werkgelegenheid te voorkomen. Aan acquisitie van nieuwe bedrijven is dit bureau nog nauwelijks toe gekomen; het blussen van lokale branden moet nog steeds voorrang hebben.

Het optreden van Fré Meis in Oost-Groningen is een sterkere stimulant geweest om eindelijk eens serieus aandacht aan het Noorden te schenken dan de klaagzangen die de

---

Geertsema heeft namelijk duidelijk gezegd, dat „het beleid is gericht op beëindiging van het regime van de centrale financiering”⁸⁾. Daarmee zou een einde komen aan — waarop de wet doelt — „een uitzonderings-toestand”, die bijna tien jaar heeft geduurd.

Het is duidelijk, dat de opheffing van de centrale financiering niet los kan worden gezien van de voorgestelde wijzigingen in artikel 2. Men zou het zo kunnen formuleren: het pakket van wijzigingen in artikel 2 is voor de centrale overheid een noodzakelijke voorwaarde voor genoemde beëindiging.

Tot slot

In de commentaren op de *Miljoenennota 1973* klinkt af en toe een ondertoon door, die neerkomt op de naar de mening van deze critici onwezenlijke bestaansreden van deze

nota: een beleidsdocument van een kabinet, dat nog amper drie maanden na het verschijnen van de nota in functie is en bovendien waarschijnlijk niet van dezelfde samenstelling zal zijn als het kabinet, dat de in dit regeringsstuk vervatte beleidsvoornemens moet effectueren. Naar wij aannemen zal deze kritiek niet bedoeld zijn voor de beleidsdoel-einden ter zake van de liquiditeitsbinding en de financiën van de lagere overheid. Deze zullen, naar alle waarschijnlijkheid, ongeacht de politieke kleur van het toekomstige kabinet worden verwezenlijkt. Als zodanig heeft deze Miljoenennota haar betekenis voor het steeds effectiever maken van het monetaire beleid.

R. M. Vijn

---

⁸⁾ Kamerstuk 12.000, zitting 1972, begroting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

provinciale bestuurders de jaren door hebben aangeheven. In de *Nota Noorden des lands* heeft minister Langman voor het eerst een nieuwe optiek gekozen voor de aanpak van de noordelijke ontwikkelingsproblematiek. Hij heeft zijn uitgangspunt gezocht in de vraag in hoeverre dit gebied kan bijdragen tot de oplossing van de congestieproblemen in de Randstad.

In de noordelijke provincies wordt de in de *Nota-Langman* in het vooruitzicht gestelde migratiestroom uit het overbevolkte Westen met gemengde gevoelens beoordeeld. Er wordt wel erkend dat onderbevolking een van de hoofdoorzaken is van het achterblijven van de inkomensontwikkeling bij de rest van het land, maar van verschillende kanten heb ik de opmerking horen maken, dat in de nota wel de doelstellingen worden aangegeven, maar niet de middelen om de volksverhuizing straks op te vangen.

Een goed sluitend betoog hoorde ik van een onbezoldigd kaderlid van de Industriebond-NVV uit Oost-Groningen, die zei dat met een betere ontsluiting van het Noorden de groei vanzelf op gang komt. Bovendien, zo zei hij, is er op het ogenblik onvoldoende werkgelegenheid voor onze beter geschoolden. Kommen er bedrijven die werk bieden aan jongeren met een middelbare schoolopleiding of met een HTS-diploma, dan kunnen wij onze jeugd vasthouden. De bevolking zal dan tot het jaar 2000 met 700.000 groeien. Bij gebrek aan werk trekken nu nog altijd goed geschoolde jongeren naar het Westen, wat een verlies aan intellect betekent, dat het achterblijven van het Noorden in ontwikkeling goeddeels verklaart. Wat wij in het Noorden aan bedrijven krijgen, zijn filialen en neven-vestigingen die alleen om ongeschoolde arbeid vragen.

Over de in de *Nota-Langman* aangekondigde versnelde wegeaanleg zijn bestuurders, werkgevers en werknemers in het Noorden ook niet bijster tevreden. Pas in 1977 komen de verbinding van Friesland met Amsterdam via de Afsluitdijk en de weg Assen - Meppel - Zwolle - Randstad klaar. „Als Rijkswaterstaat zich nu eens op één vitale weg concentreert, dan zijn wij daar meer mee gebaat dan met meer wegen die later dan wij wensen gereed komen”.

Bovendien ligt daar, maagdelijk en imposant, de Eemshaven waar schepen tot 80.000 dwt. kunnen binnen-

varen en waar zware chemische industrie een prachtige vestigingsplaats kan vinden, maar die vooralsnog uitsluitend over land te bereiken is via een smalle, sterk kronkelende weg waarop twee tegenliggers maar met moeite langs elkaar heen kunnen.

Provinciale en gemeentelijke bestuurders, werkgevers en werknemers zijn het erover eens, dat de *Nota-Langman* een aanzet biedt om de problemen van het Noorden aan te pakken. De essentie van dit stuk — het sterk aan het spreidingsbeleid gekoppelde stimuleringsbeleid — wordt aanvaard als een reëel uitgangspunt.

Een instrument voor dit beleid is de selectieve investeringsregeling waarover sterk verschillend wordt gedacht. De ondernemers zien er geen enkele impuls in voor de industrialisatie van het Noorden. De vakbonden denken er iets anders over, maar betreuren wel, dat de opbrengst van de heffing niet rechtstreeks ten goede komt van de probleemgebieden, maar in de algemene middelen verdwijnt.

Het grootste succes dat Langman met zijn „randstedelijke en nationale” benadering heeft bereikt, is misschien wel dat de drie noordelijke provin-

cies bereid zijn de taakstellingen te aanvaarden, wat bijvoorbeeld betekent dat Friesland akkoord gaat met de aan de stad Groningen toegedachte centrumfunctie, al claimt het wel toch op zijn minst een aantal academische faculteiten voor Leeuwarden.

Minder blij zijn bestuurders en ondernemers met de door Langman voorgestelde versterking van het bestuurlijke apparaat. „Niet nodig en te zwaar van opzet”, luidt het oordeel. Maar achter die opzet van Langman staat een stuk ervaring van economische zaken met de geringe slagvaardigheid en bestuurskracht van de vaak langs elkaar heen werkende provinciale apparaten. Het is een grote vergissing het Noorden als één gebied met gelijk gerichte belangen te zien. Illustratief in dit opzicht vond ik een opmerking van een onbezoldigd kaderlid van een vakbond uit Friesland, die zijn kritiek op de *Nota-Langman* en het regeringsbeleid in het algemeen, als volgt onder woorden bracht: „Hadden wij in Friesland ook maar een Fré Meis, dan werd er ook aan onze problemen meer aandacht besteed”.

A. F. van Zweeden

Mr. Drs. C. J. M. Schuyt: Rechtssociologie, een terreinverkenning. Universitaire Pers, Rotterdam, 1971, 216 blz., f. 19,50.

De schrijver stelt in het voorwoord van zijn boek, dat hij hoopt in zijn werk enige hoofdlijnen en probleemgebieden aan te geven op het gebied van de rechtssociologie. Hij pretendeert daarbij geen volledigheid, zoals de titel van het boek weergeeft. Dit doet echter niets af aan het feit, dat het hier gaat om een interessant werk. Met name het tweede deel van het boek, waarin een grote hoeveelheid empirisch materiaal wordt besproken, geeft een indruk van mogelijke vraagstellingen op dit gebied van wetenschap. Men kan sceptisch staan tegenover de meer theoretische beschouwingen in het eerste en derde deel van het boek en over de indeling van de in het tweede deel behandelde onderwerpen. De mogelijkheid echter om in vrij kort bestek met een scala

van onderwerpen en gegevens geconfronteerd te worden, is voor hen, die zich willen oriënteren op dit terrein, van veel belang.

Het eerste deel is meer theoretisch en historisch. In het eerste hoofdstuk wordt kort ingegaan op vragen over de terreinafbakening tussen rechtswetenschap en sociologie; dit toespitst op de Nederlandse ontwikkelingen. Gezien de uitgebreide aandacht, die zowel buiten als binnen Nederland steeds weer aan die vragen wordt gegeven, komt dit korte onderdeel als zeer verfrissend over.

Vervolgens stelt de schrijver, dat hij de rechtssociologie wetenschapstheoretisch en wetenschapssociologisch wil benaderen. De eerste benadering, een ordening van materiaal naar wetenschappelijke theorieën, ge-

Dr. N. Tiemstra: Theorie en praktijk van de industriële vestigingsplaatskeuze in een perifeer gebied. H. E. Stenfert Kroese NV, Leiden, 1971, 39 blz.

Rede uitgesproken bij de officiële aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de bedrijfseconomie aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg op 23 september 1971.

M. T. G. Meulenberg e.a.: Multivariate analyse. Theorie en praktijk, Universitaire Pers, Rotterdam, 1972, 102 blz., f. 15.

In deze bundel wordt een beeld gegeven van de stand van de theorie der multivariate analyse, terwijl tevens toepassingsmogelijkheden in een tweetal onderzoekverslagen worden belicht. Aan de bundel werkten mee: M. T. G. Meulenberg (Ten geleide);

E. E. Ch. I. Roskam (Een overzicht van de multivariate analysemethoden);

L. C. A. Corsten (Wat is factoranalyse?);

E. J. Bijnen (Cluster-analyse);

G. J. Randoe en T. H. M. van Kooten (Vingeroefeningen in classificatietechniek; een toepassing van taxonomische classificatiemethoden op enquêteresultaten).

Achterin het boek staat een uitgebreide bibliografie.

Voorraadbeheersing bij handelsbedrijven en de huidige praktijk ervan in Nederland. NIVRA-geschrift nr. 8, uitgave van de Orde Nederlands Instituut van Registeraccountants, postbus 7984, Amsterdam, mei 1972, 27 blz., f. 4,50 (voor studenten f. 3).

Rapport van de Commissie van Advies inzake Organisatievraagstuk-

ken over de huidige praktijk op het gebied van voorraadbeheersing bij een aantal Nederlandse handelsbedrijven en het mogelijk gebruik van computers daarbij. Het rapport bestaat uit twee delen. Het eerste deel bevat een theoretische uiteenzetting over de algemene problematiek van voorraadbeheersing bij handelsbedrijven en het tweede deel bevat het verrichte onderzoek en de op grond daarvan bereikte conclusies met betrekking tot de praktijk van voorraadbeheersing bij handelsbedrijven. Uit het onderzoek is gebleken dat voorraadbeheersing bij de Nederlandse handelsbedrijven vrijwel nog in de kinderschoenen staat. De onbekendheid met diverse systemen van voorraadbeheer en de angst voor de ingewikkelde en mathematische voorraadbeheersingssystemen zijn hier debet aan.

De Koninklijke Nederlandse Zuivelbond FNZ

te 's-Gravenhage

zoekt contact met een economisch geschoold

stafmedewerker

Zijn taak zal onder meer bestaan uit:

- het analyseren van de relevante ontwikkelingen op landbouw- en zuivelgebied, zowel op nationaal als internationaal vlak en het op grond hiervan samenstellen van rapporten en adviezen ten behoeve van de bestuurscolleges;
- het onderhouden van contacten met zowel het coöperatieve bedrijfsleven als met andere landbouw- en zuivelorganisaties op nationaal en EEG-niveau;
- het vervullen van secretariaatswerkzaamheden ten behoeve van enkele adviescommissies.

Een goede taakvervulling doet ons de volgende eisen stellen:

- een academische of daaraan gelijk te achten vorming;
- goede uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift;
- met het oog op de EEG-werkzaamheden een redelijke kennis van de moderne talen;
- leeftijd tot 35 jaar.

Enige ervaring, bij voorkeur op het gebied van de landbouw of de EEG, strekt tot aanbeveling, doch is geen essentiële voorwaarde.

Wij bieden een interessante, deels ambulante - zowel naar het eigen bedrijfsleven als naar de EEG-organisaties - werkkring, met een aantrekkelijke salariëring en gunstige secundaire arbeidsvoorwaarden.

Eigenhandig geschreven sollicitaties met volledige gegevens omtrent opleiding, ervaring en personalia worden, vergezeld van een recente pasfoto, ingewacht bij de algemeen-secretaris van de Koninklijke Nederlandse Zuivelbond FNZ, Van de Spiegelstraat 16 te 's-Gravenhage. Op de enveloppe vermelden „sollicitatie”.

veel met de hier aan de orde zijnde problematiek werken, tot de mathemati-van-professie kunnen worden gerekend. Toch zou het vanuit hun standpunt gezien triviaal zijn om het boek te beschouwen met een „het zal allemaal wel kloppen”, want men hoeft slechts weinig dieper te graven om te ontdekken dat het hier toch wel om veel meer gaat dan louter wiskundige trucs. Met die wiskundige formuleringen valt het bij nadere bestudering allemaal erg mee, want het is een grote verdienste van de auteur dat hij het de lezer mogelijk maakt iedere stap te volgen en dat hij ook steeds op „rustpunten” het betoog nog eens zodanig samenvat dat men op ieder moment kan meedenken.

Als er dan zo nodig ergens een vraagteken moet worden gezet, dan zeker niet ten aanzien van de helderheid van het proefschrift, maar wel

ten aanzien van de zonder nadere uitleg geïntroduceerde en telkens weer terugkerende „policy-maker”. Wie is deze soort godheid die geïnformeerd moet worden? Het onderwerp doet vermoeden dat het „de” minister is, hoogst waarschijnlijk die van Financiën, maar men zou toch graag willen weten in hoeverre een methode die volgens de auteur een doelmatige blijkt, niet evenzeer van nut kan zijn voor lagere overheden, banken of ook vooral ondernemers voor de bepaling van hun verkoopbeleid op lange termijn. Analooq geldt dit verticaal: op lagere beleidsniveaus worden eveneens beslissingen genomen met behulp van lineaire-programmeringsmodellen waarin exogene en endogene variabelen samenspelen. Ook in een Engelstalig werk als dit was om die reden een wat ruimere omschrijving van het begrip „policy-maker” op

zijn plaats geweest; zonder meer sturend is het, dat het woordelijk in de Nederlandse samenvatting wordt herhaald.

Maar goed, de ontwikkelde methodiek is in ieder geval alleszins waard om er op een ruimer gebied op zijn minst kennis van te nemen en dan geldt vanzelf wel „wie de schoen past trekke hem aan”. En omdat het bij een promotie gebruikelijk is dat de promovendus de verwachting krijgt toegesproken dat er nog vele publikaties van zijn hand mogen worden tegemoetgezien, lijkt de voorspelling gerechtvaardigd dat de auteur, die zelf reeds wijst op de problemen die nog moeten worden opgelost, het niet bij deze initiële studie zal laten. De slotzin van het werk „These results could now be useful in practice” moge zulks ondersteunen.

H. N. Hoogendonk

DIENT DER
PUBLIEKE WERKEN
AMSTERDAM

Bij het studie bureau van de sector

STADSONTWIKKELING

vaceert een interessante functie voor een

**PLANOLOGISCH
ONDERZOEKER**

van middelbaar niveau.

De werkzaamheden zullen bestaan in de bestudering — in een planologisch context — van de ontwikkeling van de economische functies van de stad. Dit om mede behulpzaam te zijn bij het programmeren ten behoeve van de inrichting van nieuwe (werk-)gebieden of de herinrichting van bestaande stadsdelen. Na een inwerkperiode wordt een zelfstandige inbreng verwacht.

Gedacht wordt aan een medewerker van middelbaar niveau met een ruime maatschappelijke belangstelling. Het bezit van een diploma van een middelbare school of van een daaraan gelijkwaardige opleiding is vereist.

Studie voor — of het bezit van — het diploma Planologisch Onderzoeker, M.O. Economie dan wel het h.t.s.-diploma (bij voorkeur richting Bouwkunde of Weg- en Waterbouw) strekt tot aanbeveling.

Een psychologisch onderzoek vormt een onderdeel van de selectie.

Aanstelling, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring, tot maximaal f 1.886,— per maand.

Vakantietoelage 7%.

De premie a.o.w./a.w.w. komt voor rekening van de Gemeente.

Sollicitaties te richten aan de wnd. Directeur van de Dienst der Gemeentelijke Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Zuid, onder vermelding van no. Y 2729.

Het titelwoord van dit in de Engelse taal geschreven proefschrift — met een samenvatting in het Nederlands —, waarop de heer Kunstman in 1971 te Rotterdam promoveerde, betekent volgens het woordenboek „afknotting”. Geen gangbare term — men zou liever geneigd zijn te spreken van „verkorting” — maar in deze tijd van voortschrijdend perfectionisme wel een geruststellende. De afknotting welke hier wordt bedoeld, is er één in de tijd; het gaat namelijk om het „terugschuiven” van informatie, die tot lange-termijnbeslissingen moet leiden, van die lange naar de korte termijn. Met behulp van een korte-termijnmodel moet het dan mogelijk worden gemaakt uitspraken te doen over het verloop van grootheden op lange termijn. Een actuele zaak, aangezien de laatste jaren de meerjarige begrotingsplanning steeds sterker in de belangstelling van de overheid komt. Vandaar ook dat de auteur aan het begin drie belangrijke vragen stelt: waarom zijn de consequenties van die uitspraken over de grootheden op lange termijn zo belangrijk; hoe kan het noodzakelijke inzicht daarin worden verkregen; en hoe moeten tenslotte die invloeden op deze grootheden, zo ze er zijn, in het opzetten van eerste-periode-modellen worden betrokken.

Het antwoord op deze drie vragen vormt de intentie van het werk. Dr. Kunstman wil aantonen dat het mogelijk is een deterministisch beslissingsmodel, dat zich over de lange termijn — onder te verdelen in verschillende perioden — uitstrekt, en dat bestaat uit een kwadratische doelstellingsfunctie en lineaire relaties tussen de doel- en de instrumentele variabelen, op zodanige wiskundig verantwoorde wijze af te knotten, dat het kan worden vervangen door een beslissingsmodel voor de korte termijnen betrekkinghebbend op één periode. Die lange termijn kan dan in eerste instantie, zonder verlies van algemeenheid, worden gedacht te zijn gedefinieerd in twee perioden. Bewezen kan worden dat de verkregen oplossing vrijwel niet afwijkt van de oplossing die zou worden verkregen bij het bepalen van een uitspraak voor de eerste periode uit het oorspronkelijke lange-termijnmodel. Dit geeft het belangrijke voordeel, dat reeds op het mo-

ment van het nemen van een lange-termijnbeslissing de consequenties voor de nabije toekomst zijn te overzien; de daardoor ontstane tijdwinst overcompenseert dan in ruime mate het nadeel van informatieverlies. Juist in een situatie waarin de overheid ook voor de sociaal-economische research iedere gulden meermalen moet omkeren, is een methodiek die met een vrij grote nauwkeurigheid de plaats kan innemen van langjarige en tijdrovende modellen, alleszins welkom.

Na in hoofdstuk 1, Introduction, uitvoerig de bedoeling en de opbouw van de studie te hebben uiteengezet, met verwijzing naar verschillende auteurs die met behulp van simulatiemodellen de lange-termijninval van beleidsbeslissingen hebben nagegaan — o.a. Adelman, Fromm, Dusenberry, Koopmans — wordt in hoofdstuk 2, The mathematical formulation of the problem, de afknotmethode uitgelegd. Deze komt neer op de vervanging van het tweede-periodegedeelte van de doelstellingsfunctie door een lineaire functie van de „link variables”; dit zijn variabelen die de eerste en de tweede periode aan elkaar koppelen en die worden gewogen met de partiële afgeleiden van het vervangen deel van de doelstellingsfunctie naar die linkvariabelen. Deze afgeleiden heten daarom de „valuations of link variables” en spelen ook zelf een rol als schattingsvariabelen; bepaald kan worden wat deze afgeleiden als zodanig voor invloed kunnen hebben op de uitkomsten voor de lange termijn. Hoofdstuk 3, The model, geeft het model weer waarmee wordt geëxperimenteerd, te weten het niet-lineaire model van het Centraal Planbureau voor de Nederlandse economie (het door Van den Beld ontwikkelde CS-model) dat door Kunstman zelf werd geëxtrapoleerd naar de lange termijn.

In de volgende twee hoofdstukken wordt de methode vervolgens toegepast. Hoofdstuk 4, An experiment with a truncated target function, laat zien hoe het CS-model wordt afgeknot via een doelstellingsfunctie die kwadratisch is in de instrumentele en lineair is in de doelvariabelen. Als zodanig worden gekozen de reële

particuliere consumptie, de werkloosheid en het overschot op de betalingsbalans; als tijdsperiode geldt 23 jaar. Voor het verkrijgen van een optimale oplossing is het dan wel noodzakelijk enige veronderstellingen te maken: o.a. dat het gebruik van de beleidsinstrumenten in het eerste jaar omstreeks f. 100 mln. bedraagt en ook dat die doelvariabelen welke in de tijd een ongewenst verloop blijken te vertonen zich na de overheidsbeslissing weer gunstiger zullen gaan ontwikkelen. In hoofdstuk 5, Further experiments, wordt de methode van hoofdstuk 4 herhaald, met dien verstande dat nu veranderingen in de data en in de coëfficiënten van de doelvariabelen worden veronderstelt. Hierbij kunnen dan wel afwijkingen („losses”) ontstaan tussen de eerste-periode-oplossingen van het afgeknotte en het oorspronkelijke model — als criterium geldt dan de waarde van de verkregen doelvariabele —, maar deze blijken gering te zijn, zodat hier, evenals bij ongewijzigde data, de uitkomsten van het verkorte model vrijwel gelijk zijn aan en tot dezelfde eerste-periodebeslissingen leiden als in het lange-termijnmodel.

Hoofdstuk 6, The influence of separate link variables, laat zien in hoeverre de linkvariabelen van belang zijn voor de verkregen eerste-periodebeslissing, m.a.w. in hoeverre het verkeerd schatten ervan zo'n beslissing nadelig kan beïnvloeden. Hoofdstuk 7, Summary and conclusions, rondt het betoog af met de conclusie dat, hoewel er nog een aantal problemen blijven op te lossen en de benadering sterk deterministisch is, de tot nu toe gevonden resultaten toch wel voldoende aanleiding geven om te veronderstellen dat het afgeknotte probleem ook in de toekomst een bruikbaar hulpmiddel kan zijn bij het nemen van macro-economische beleidsbeslissingen.

Uit dit overzicht moet wel duidelijk worden dat het proefschrift sterk wiskundig van karakter is; formules en tabellen overtreffen naar verhouding de tekstgedeelten in ruime mate. Dit is niet meer uniek; de stelling dat de wiskunde louter als hulpmiddel voor de economie dient, kan gevoeglijk wel vergeten worden, ook al gezien het geheel eigen leven dat een vak als economie is gaan leiden. Dit neemt echter niet weg dat lang niet alle economen, ook zij die in de praktijk

hanteerde begrippen en benaderde onderwerpen, vindt men in deel twee. De schrijver hoopt hiermee een fundament te leggen voor de verdere ontwikkeling van de rechtssociologie in Nederland. Voor iedere wetenschap geldt immers, dat men op de hoogte moet zijn van de bestaande ontwikkelingen om verantwoord verder te kunnen werken.

Ook de wetenschapssociologische benadering kan naar de mening van de schrijver bijdragen tot de ontwikkeling van de rechtssociologie. Bij deze benadering bekijkt men onder welke omstandigheden een wetenschap ontstaat en hoe deze zich dan ontwikkelt.

De rest van het eerste hoofdstuk en de verdere hoofdstukken van het eerste deel geven deze wetenschapssociologische aanpak te zien. De schrijver gaat daarbij uit van een ontwikkelingstheorie (de theorie van Kuhn) van de wetenschap. De ontwikkeling van de rechtssociologie in verschillende landen wordt daarin geïnterpreteerd. Bij het beschrijven van die ontwikkelingen vindt men praktische gegevens over schrijvers, instituten en periodieken. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van allerlei mogelijke perspectieven voor benadering van rechtssociologische onderwerpen. Die subjectieve perspectieven kleuren de vraagstellingen in het onderzoek. Als men bijvoorbeeld een rechtsregel bekijkt als een vastgelegde maatschappelijke waarde, dan komt men tot andere onderzoeksvragen dan als men een rechtsinstituut ziet als middel om een bepaald doel te bereiken.

Geen van genoemde perspectieven vindt algemene aanhang. In de ontwikkelingstheorie van Kuhn zou dat betekenen, dat de rechtssociologie zich in een vóór stadium van een grote bloei bevindt. Bloeiperiodes van wetenschap zouden die fases zijn, waarin eenstemmigheid bestaat over het te hanteren perspectief.

Het is niet geheel duidelijk waarin het belang van een wetenschapssociologische benadering ligt voor de ontwikkeling van de rechtssociologie. Men kan zich voorstellen, dat het inzichten geeft, wanneer men een ontwikkelingsstrategie wil opstellen. In dit werk worden echter nergens toekomstige ontwikkelingen geschetst. Ook kan men niet zeggen, dat de schrijver op grond van de wetenschapssociologische benadering een ontwikkelingsplan propageert. En iets dergelijks zou men toch verwachten van iemand die de ontwikkeling van de rechtssociologie het uiteindelijke

doel van zijn boek noemt en die op grond van een theorie van wetenschapsontwikkeling een consensus over perspectief oftewel paradigma wenselijk acht.

In deel twee, waarin de wetenschapstheoretische benadering wordt besproken, wordt een indeling naar drie niveaus gehanteerd: het macro-niveau, studies over rechtssystemen in hun geheel; het meso-niveau, studies over allerlei juridische organisaties; het micro-niveau, studies met betrekking tot de justitiabelen. Er is een apart onderdeel ingevoegd, dat handelt over rechtsbeginselen en fundamentele begrippen. Deze indeling naar onderwerp geeft haar moeilijkheden, zoals de schrijver zelf ook opmerkt. Overlappenden en grensgevallen zullen echter bij iedere indeling wel voorkomen.

De wijze van bespreken is wat verwarrend. Men krijgt een grote hoeveelheid materiaal op heldere wijze gepresenteerd, maar de behandeling kan niet zeer systematisch genoemd worden. Soms wordt gewezen op de relevantie van het materiaal, soms op daaruit voortvloeiende vraagstellingen. Keuze van de literatuur wordt niet verantwoord. Begrips- en theorievorming wordt soms wel, soms niet benadrukt en een enkele maal wordt gewezen op het gehanteerde paradigma. Het is echter zeer verheugend, dat wij nu kunnen beschikken over een inleiding in de rechtssociologie voor het Nederlandse taalgebied, waarin ook getracht is Nederlandse ontwikkelingen te verwerken.

Het meso-niveau is naar de mening van de schrijver erg belangrijk. De theorieën op het macro-niveau zijn namelijk van een dergelijke abstractiegraad, dat empirische toetsing haast onmogelijk is. Er is dan de neiging over te gaan op micro-niveau. Dit komt dan veel meer op opinie-onderzoek en het is weer erg moeilijk om vanuit individuele opinies tot enige theorievorming over het rechtssysteem te komen¹⁾. Het lijkt daarom raadzaam een middenweg te zoeken en uit te gaan van juridische organisatievormen.

Er wordt een apart hoofdstuk gewijd aan de sociologie van de rechtsbeginselen en fundamentele begrippen. Bekijkt men het onderzoek, dat hierbij wordt aangehaald, dan krijgt men de indruk, dat elders in deel twee wel een plaats voor deze onderwerpen kan worden gevonden. De vraagstellingen ten aanzien van die onderwerpen lijken te raken aan die, welke men vanuit de kennissociologie stelt. Bijzondere belangstelling van de

schrijver voor dit specialisme, kan hem ertoe gebracht hebben een dergelijke benadering apart op te nemen.

In het laatste deel van het boek dat uit één hoofdstuk bestaat, worden enkele algemene methodische opmerkingen gemaakt. Dit sluit min of meer aan bij de eerder gemaakte kritische opmerkingen over het opinie-onderzoek. Tevens wordt ingegaan op bijzondere moeilijkheden bij de ontwikkeling van rechtssociologisch onderzoek. Dit is dan in het bijzonder de moeilijkheid, dat juristen vaak geen juist beeld hebben over wat met onderzoek wel en niet bereikt kan worden. De schrijver geeft dan een korte aanwijzing voor het op gang brengen van het interdisciplinaire gesprek. Hij benadrukt ook in het laatste onderdeel nogmaals het belang van de ontwikkeling van de rechtssociologie. Rechtssociologische gegevens kunnen de student en de man van de praktijk inzicht geven in de uiteindelijke betekenis van het recht. De student kan bovendien aan deze gegevens steun ontleen bij zijn beroepskeuze. Een ontwikkelde rechtssociologie tenslotte zou een steun kunnen zijn voor de ontwikkeling van de algemene sociologie, aldus de schrijver.

Er dient nog opgemerkt te worden dat op sommige plaatsen in dit boek het lezen moeilijk zal zijn voor niet-sociologen. Er worden dan begrippen gebruikt, die voor buitenstaanders zonder meer niet te begrijpen zijn. Anderzijds doet de schrijver zijn best deze moeilijkheden zoveel mogelijk te voorkomen. Zo geeft hij een uitgebreide beschrijving van het begrip theorie, zoals het door juristen en sociologen wordt gehanteerd. Ook het begrip gezag wordt besproken. Ernstige begripsverwarringen worden hierdoor opgevangen en de kleine moeilijkheden die voor de niet-socioloog hier en daar zullen rijzen, doen toch niet af aan de leesbaarheid van dit werk.

Concluderend kan worden gesteld, dat in het boek van de heer Schuyt zeer veel onderwerpen ter sprake komen. Dit geeft een brede oriëntatie op de rechtssociologie. Daarom alleen al verdient het werk een ruime belangstelling. **M. G. van Westerop**

¹⁾ Op verscheidene plaatsen in het boek wordt gewezen op de moeilijke hanteerbaarheid van gegevens uit onderzoek naar publieke opinie. Een interessant voorbeeld van wat men met dergelijke gegevens theoretisch kan doen, vindt men in een ook onlangs verschenen rechtssociologisch werk: A. J. Hoekema, *Vertrouwen in Justitie*, Samsom, Alphen a/d Rijn, 1971.